

LYDIA SKLEVICKY

Orijentacioni pregled izvora i literature za proučavanje historije socijalističke izgradnje

UVODNA NAPOMENA

Ovaj je orijentacioni pregled raden u okviru izrade studijskog projekta: »Povijest socijalističke izgradnje u Hrvatskoj«. Imajući na umu polazne osnove projekta, čiji je krajnji cilj sintetski pristup izučavanju povijesti socijalističke izgradnje u Hrvatskoj, ovaj pregled sadrži prikaz relevantnih rezultata proučavanja ključnih područja društvenog života. Budući da zbog specijalizacije društvenih znanosti pri obradi pojedinih područja dominiraju pristup i metodologija određene znanosti (npr. razvoj političkog sistema — politologija, ekonomska politika — ekonomija, itd.), nije bila moguća temeljitija i kompetentna evaluacija pojedinih doprinosa. Isto smo tako, s obzirom na definirane ciljeve samog projekta, sasvim izostavili literaturu koja obrađuje neka vrlo važna područja (međunarodni odnosi SFRJ, koncepcija i praksa općenarodne obrane, razvoj sistema obrazovanja, povijest umjetnosti, i sl.).

Zbog navedenih ograničenja, i stoga što je sva dostupna — pa tako i u ovom pregledu prikazana — literatura neobično opsežna i sadržajno veoma heterogena, valja uvažiti neizbježnu nepotpunost i nedovršeni karakter ovoga pothvata.

RADOVI O METODOLOŠKIM PROBLEMIMA HISTORIOGRAFSKOG IZUČAVANJA PERIODA SOCIJALISTIČKE IZGRADNJE

Proučavanje perioda socijalističke izgradnje u nas barem je isto toliko često isticano kao potreba, koliko je često izbjegavano kao predmet bavljenja historijske znanosti.

No, od početka šezdesetih godine^{1,2}, kada su stvorene institucionalne osnove koje bi omogućile istraživanja našega najnovijeg povijesnog razvitka, počela se intenzivnije pojavljivati metodološka literatura u čijem su fokusu upravo ona specifična teorijska i praktična pitanja koja nameće znanstvena obrada te problematike. Već i letimičan pregled metodološke literature omogućava nam da izdvojimo najprijeponije od tih problema.

Što se tiče samog predmeta proučavanja, uočljivo je da je problem periodizacije još uvijek otvoren i aktualan. Osnovna pitanja na koja nailazimo, pitanja su početne, odnosno završne točke istraživanja historije socijalističke Jugoslavije, te srodan mu problem vremenskog određenja trajanja socijalističke revolucije i pitanje pronalaženja onih ključnih procesa i događaja koji svojom isprepletenošću utječu na promjene cjeline društvenih odnosa. Na taj se skup pitanja nadovezuju ponekad i oprečna, brojna mišljenja o potrebi vremenske distance od

proučavanih događaja i procesa, odnosno pitanje kriterija završenosti koja bi omogućila njihovu znanstvenu obradu. Jesu li tzv. »tradicionalne historijske metode« primjerene izučavanju dinamičkog razvitka suvremenog društva, ili je negdašnji primat historije nad ostalim društvenim naukama ugrožen? Je li stoga historijska znanost prisiljena tražiti nove putove i rješenja svojih metodoloških postavki, naredno je važno pitanje? No, svi se spomenuti teorijski problemi sastaju na praktičnoj ravni njihove provedbe — u zasnivanju i organizaciji znanstvenog rada. Svi su autori svjesni i toga aspekta naučnoistraživačkog rada, tako da je i pitanju ciljeva i mogućnosti izučavanja najnovijega povijesnog razdoblja posvećena znatna pažnja. Pošto smo ukratko naznačili dijapazon problema u metodološkim radovima, koji se odnose na istraživanje razdoblja izgradnje socijalizma, pokušat ćemo ih detaljnije prikazati.

Odakle početi s istraživanjem i kako podijeliti razvoj³ temeljna su pitanja na kojima počiva izrada svake periodizacije. U naših metodologa prevladava mišljenje o periodizaciji kao bitno teorijskom problemu. M. Gross ističe da »periodizacija pretpostavlja određeni teoretski kriterij koji mora niknuti iz samog povijesnog materijala«, te »dakle ne može biti samo utvrđivanje određenih kronoloških granica«. ⁴ Slično i za B. Petranovića »periodizacija nije tehničko-kronološka operacija koja može da se konstruiše nezavisno od utvrđivanja stvarnih unutrašnjih sadržaja razvitka i promena koje je pretrpeo naš društveni sistem u svim sferama svoga bića i na svim etapama svog dosadašnjeg razvitka«, te ona »tek treba da proizađe iz temeljnog istorijskog istraživanja«. ⁵ Ali, izlaganjem nekih prijedloga i rješenja periodizacije socijalističke izgradnje moguće je pokazati da u našoj historijskoj znanosti još nije pronađen nedvojbeni »teoretski kriterij«, ni »stvarni unutrašnji sadržaji razvitka i promena«. Dio teškoća sigurno proizlazi i odatle što se promjene u svim sferama društvenog organizma ne manifestiraju istodobno, tj. neke zaostaju ili prethode bazičnim (društveno-ekonomskim) promjenama⁶, te su se različiti istraživači rukovodili raznorodnim kriterijima. I sam je B. Petranović, najjemenitiji teoretik i istraživač poslijeratnog razvitka, podvrgao reviziji svoje prvotne postavke.

Za ishodišnu točku svoje periodizacije B. Petranović uzima 15. V 1945, polazeći od toga »da je završetak rata na našoj teritoriji kao jedna izrazito iregularna situacija označio stvaranje jednog ipak kvalitativno drugačijeg stanja«. ⁷ Uz svoju argumentaciju u prilog navedenoj tezi, Petranović navodi i različita mišljenja ostalih teoretičara. Npr., M. Bulajić i R. Mirčić kao ishodište smatraju Drugo zasjedanje AVNOJ-a na kojemu su stvarane i prve osnove nove države čiji se daljnji razvoj temeljio na njegovim principima; B. Zihelr misli da se revolucija u svom trajanju ima shvatiti od 1941. do 1946, tj. do klasične nacionalizacije, decembra 1946, i time je uzima kao jedinstveni proces političkog i privrednog razvlašćivanja buržoazije. J. Đorđević, polazeći od ustavnopravnog kriterija, smatra da se revolucionarni period završava donošenjem prvog Ustava FNRJ 1946. godine, a V. Strugar uzima 29. XI 1945 — proglašenje Republike. ⁸ Isto su tako sporne i granice prve prijelomne etape našega razvitka — prijelaz s administrativnog upravljanja na stvaranje samoupravnih odnosa. Najčešće spominjane granice jesu 1948. godina (sukob s Kominformom), 1949. godina (donošenje »Uputstva o osnivanju i radu radničkih saveta državnih privrednih poduzeća«) u »Pregledu istorije SKJ«, ⁹ 1950. godina (Narodna skupština FNRJ usvaja Zakon o radničkom upravljanju privredom), te 1953. (donošenje Ustavnog zakona kojim je regulirano radničko samoupravljanje).

Petranović se u jednom svom radu odlučio za 1953. godinu,¹⁰ što odgovara kriterijima ustavnog prava, u drugom za 1949. godinu,¹¹ a naposljetku se opredjeljuje ipak za 1950. godinu koja predstavlja »odlučujuću polugu« i »najmarkantniji prelom« u cjelini koju čine procesi od 1949. do 1953. godine.¹² Po svemu sudeći i danas stoji Petranovićeva tvrdnja da je za sada, s obzirom na stupanj znanstvene istraženosti, nemoguće dati definitivnu periodizaciju. Unatoč njezinu radnom i privremenom karakteru, citirat ćemo Petranovićevu periodizaciju¹³ dvaju osnovnih perioda socijalističkog razvoja granicu kojih čini 1950. godina.

I

1. Potperiod obnove (1945. do 1946) u kojemu se, uz savladavanje akutnih posljedica ratne situacije, završava politička i pravna stabilizacija revolucionarne države.
2. Prelaz na plansku socijalističku izgradnju i napad IB-a na Jugoslaviju (1947—1948). Karakterizira ga realizacija planskih zadataka, daljnje izgrađivanje državne organizacije, otpor Staljinovu hegemonizmu.
3. Prve mjere decentralizacije, rušenje starog sistema i stvaranje novih društvenih odnosa (1948—1950). Taj potperiod karakterizira sazrijevanje objektivno-subjektivnih uvjeta za negaciju sistema administrativnog rukovođenja privredom i poduzimanje prvih mjera za njegovo savladavanje u obliku decentralizacije i demokratizacije.

II

1. Nastavak reorganizacije vlasti, uprave i mijenjanje uloge Partije. Taj potperiod (1950—1953) završava donošenjem Ustavnog zakona o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ.
2. Izgradnja komunalnog sistema i razvijanje raznovrsnih oblika neposredne demokracije (1953—1955).
3. Stvaranje materijalne osnove komuna i uvođenje principa društvenog samoupravljanja u kulturnim, znanstvenim, prosvjetnim, zdravstvenim i socijalnim ustanovama (1955—1958).
4. Naredni potperiod (1958—1963) karakterizira razvitak sistema raspodjele u privrednim organizacijama, te zamjena sistema budžetiranja samostalnim financiranjem ustanova javnih službi. Donošenjem novog Ustava, koji je prvi put u historiji ozakonio društveno samoupravljanje »[...] kao neotuđivo pravo građana Jugoslavije«, završava se to razdoblje.

Za razliku od te periodizacije, koju je autor naumio postaviti za historiju društva u cjelini, nastojeći »pronaći one procese i događaje koji su čvorni, najvažniji, koji utiču na promene u celini, a ne samo na pojedine elemente političke nadgradnje«,¹⁴ prva se periodizacija izrađena u nas¹⁵ zasnivala na dotadašnjim podjelama razvitka u političkim referatima, podjelama u drugim disciplinama (npr. ustavnom pravu), dotadašnjem iskustvu, znanjima o općim zakonitostima i osnovnim tokovima našega dotadašnjeg razvitka.¹⁶ Neki su od tih kriterija u opasnoj blizini

11 Časopis za suvremenu povijest

tendencije »da se buduće vrijednosti interpretiraju na nivou sadašnjice [...] da se kaže da nešto već imamo i da smo nešto već realizirali što faktički nismo realizirali«.17

Već spomenuti »Pregled istorije SKJ« poslijeratnu borbu za izgradnju temelja socijalizma i socijalističkih društvenih odnosa dijeli na dva osnovna perioda: I) KPJ u borbi za izgradnju temelja socijalizma i za obranu nezavisnosti Jugoslavije (1945–1948), II) KPJ u borbi za izgradnju socijalističkih društvenih odnosa (1949–1958).

D. Bilandžić u svojim radovima sintetskog karaktera podastire ove okvire (vremenske) društvenog razvoja. Period »formiranja državnog-centralističkog sistema« (1945–1948), slijedi »velika prekretnica« (1948–1953), »desetljeće stabilnog društvenog razvoja« (1953–1963), te »krize i reforme« (1964–1975).18

Jedan je od malobrojnih pokušaja pronalaženja »teorijskog kriterija« pokušaj S. Đurović da revoluciju tretira kao element za periodizaciju historije.¹⁹ Iz pristupa periodizaciji kao konceptualnom pitanju historijske znanosti vidljivo je poimanje historijskih procesa razvitka i promjena društva revolucionarnim procesima koji ubrzavaju tok historije. Kao bitni odnos za odgovor na pitanje unutrašnje periodizacije historije socijalističke revolucije u Jugoslaviji, autorica ističe odnos revolucionarnog razdoblja u užem smislu (relativno kratka razdoblja nasilnog obaranja buržoazije i uspostavljanje diktature proletarijata) i u širem smislu (potpuna i bitna promjena i preobražaj cijele društvene strukture koja se proteže kroz periode dužega historijskog vremena).²⁰ Prihvatanjem temeljnih određenja iz »Komunističkog manifesta«, S. Đurović izvodi teoretske osnove za točnije utvrđivanje socijalističke revolucije u Jugoslaviji u užem i širem smislu. Definišući revoluciju kao »Podizanje proletarijata u vladajuću klasu« i »prvi korak u radničkoj revoluciji«²¹ dobiva se određenje perioda socijalističke revolucije u užem smislu (1941–1945). Socijalističku revoluciju u širem smislu predstavlja donošenje ovih mjera: 1. eksproprijacija zemljišnog vlasništva i upotreba zemljišne rente na državne izdatke; 2. jako progresivni porez; 3. ukidanje prava nasljeđa; 4. konfiskacija imovine svih emigranata i pobunjenika; 5. centralizacija kredita u rukama države posredstvom jedne nacionalne banke s državnim kapitalom i isključivim monopolom; 6. centralizacija cjelokupnoga saobraćajnog sistema u rukama države; 7. umnožavanje nacionalnih postrojenja, sredstava za proizvodnju, krčenje i poboljšavanje zemljišta po općem planu; 8. jednaka obveza rada za sve, stvaranje industrijskih armija, naročito za zemljoradnju; 9. ujedinjenje rada zemljoradnje i industrije, utjecanje na postepeno odstranjivanje razlika između grada i sela; 10. javno i besplatno obrazovanje sve djece, itd.²² Unatoč terijskoj konzistentnosti sadržanoj u tim kriterijima, autorica ih, osim točke razgraničenja revolucije u širem i užem smislu (1945. godina), dalje ne primjenjuje na period poslije 1945, već to postavlja kao »zadatak pred kojim se nalazi jugoslovenska istoriografija danas«.23

Nakon prikaza nekih konkretnih pokušaja periodizacije, umjesno je pitanje završne točke istraživanja historije SFRJ. To je ujedno i pitanje koje otvara novi skup problema vezanih za pitanje historijske distance.

Gotovo je nezamisliva metodološka raspra²⁴ o izučavanju poslijeratnog perioda a da se barem ne dotakne taj problem. Način na koji se to čini u većini je deklarativan, tj. bez nedvosmislenijeg navođenja argumenata pro et contra izvodi se optimistički zaključak o mogućnosti znanstvene, dakle objektivne obrade naše

najnovije historije. No, uzmemo li kao kriterij (ne)mogućnosti samu znanstvenu praksu — zastupljenost historiografskih obrada toga perioda, ona bi prije davala za pravo »pesimistima«.

Jedan od malobrojnih i vrlo plodnih analitičara toga razdoblja, D. Bilandžić²⁵, svoje radove ne kvalificira kao historiografske priloge, te gledišta koja je iznio u predgovoru prvom u nizu svojih sintetskih radova²⁶ zadržava i do danas.²⁷ Razloge zbog kojih nisu ispunjene neke bitne pretpostavke za donošenje sudova o našoj najnovijoj historiji, Bilandžić je formulirao ovako: »Još se ne može suditi o nekim velikim historijskim događajima i odlukama, koje je rukovodstvo zemlje i SKJ donosilo jer su procesi ostvarivanja u toku, pa će se 'konačni' historijski sudovi moći donositi iz većeg historijskog razmaka.

Ličnosti koje su stvarale putove našeg razvitka još su suvremenici današnjih zbivanja, o čemu se mora voditi računa kad se donose ocjene i sudovi o suvremenim društvenim procesima.

Neki su izvori još nedostupni istraživačima.

Historiografija tek čini prve korake u istraživanju poslijeratnog razdoblja, i to, uglavnom, perioda do sukoba s Kominformom 1948. god. Tek predstoje historiografska, politološka, ekonomska, sociološka i druga istraživanja uz interdisciplinarnu suradnju što je pretpostavka izrade kompleksnijeg rada o razvitku socijalističke Jugoslavije.«²⁸

Argumentima najzasnovanije suprotno stanovište u više svojih radova brani B. Petranović^{29,30}. Okosnica njegovih razmatranja ne razlikuje se mnogo od navedene Bilandžićeve, no njegova su gledišta kritika takvog »agnosticizma«. On, naime, smatra da je »završen događaj ili proces koji je politički deaktiviran, indikator mogućnosti naučne obrade, a ne stepen vremenske udaljenosti od tog događaja.«³¹ Pod »završenim procesom« Petranović razumijeva »konkretan proces ili događaj koji je politički deaktiviran, pripada daljoj ili bližoj prošlosti, a ne kao završen sa stanovišta graničnog cilja naše društvene evolucije, koja je *istovremeno* i 'tiha revolucija'«³². Budući da je u poslijeratnom razvoju Jugoslavije moguće ustanoviti ubrzan protok povijesnog vremena u skladu s vrlo dinamičnim ritmom razvoja³³ na svim područjima društvenog života (odnosno svim njegovim subsistemima), Petranović drži da »novi procesi zamenjuju stare, završene, politički sedimenti iščezavaju i događaji se konzerviraju kao stvarno istorijski.«³⁴ Iako je taj stav valjan ponajprije u odnosu na komponente zbivanja složenih društvenih procesa, cjelina u kojoj se oni odvijaju nosi u sebi obilježja općih zakonitosti razvitka društva (postuliranih već u djelima klasika marksizma), te je isto tako spoznatljiv njihov globalni kontekst. A što se tiče ličnosti bilo kao sadašnjih ili ranijih nosilaca »kapaciteta sile« određenog društva,³⁵ Petranović tu moguću »dramatizaciju celog pitanja« poništava dvojako:³⁶ u prvom redu smatra da se djelatnost određene ličnosti izučava problemski lokalizirano, tj. ne daje se definitivna ocjena njezinoga cjelokupnog stvaralačkog angažmana, postignuća, a u drugom redu ističe kritički imperativ znanosti. U tom se smislu poziva na Program SKJ koji izričito negira prisvajanje bilo kakvog monopola na području znanosti. No, Petranović ne previda ni postojanje »političkog subjektivizma«, te analizira i njegove pojavne oblike koji se javljaju i kod izbora teme, i prilikom njezine razrade (prešućivanje »osjetljivih stvari«, modificiranje »neugodnih činjenica«, precjenjivanje jedne strane događaja u odnosu na drugu i sl.). Uz Petranovića, na »opasnosti od pogrešno shvaćene partijnosti i idejnosti u naučnoistraživačkom radu u ovoj oblasti«³⁷ ukazuje i

P. Morača, a B. Đurđev upozorava da je kritički odnos komunista, marksista

prema pokretu kojem pripada težak problem, naročito za najnoviju i suvremenu historiju. On smatra da je odnos između objektivnosti u nauci i partijnosti vrlo jednostavno shvaćen, a potrebno je razlikovati period u kome su komunisti bili samo u borbi od perioda kada su na vlasti. Dok se u prvom periodu partijnost poklapala s objektivnošću, u drugom taj odnos nije tako jednostavan. Đurđev ne zaobilazi pitanje historijske distance, no ne dajući njegovo rješenje ni odgovor na prvospomenutu dilemu, zaključuje da je pitanje u tome kakve teškoće stvara odsutnost distance, a ne pitanje možemo li zbog toga ili ne možemo prići problemima najnovije i suvremene historije.³⁸ B. Hrabak, u sklopu razmatranja metodoloških pitanja koja se javljaju pri radu na najnovijoj i suvremenoj historiji,³⁹ također navodi neke negativne aspekte male vremenske distance od proučavanih događaja i procesa. Npr., budući da je u socijalističkim društvima razvitak uvelike svjestan i orijentiran, te pioniri takvog društva još u toku akcija i procesa daju svoj sud o njima, može doći do izjednačavanja postignutog s postavljenim ciljem. Prijetnju objektivnosti, uz moguću prednost, predstavljaju i lična iskustva s određenim događajima koja u svojoj memoriji ili emociji nosi historičar kao suvremenik i svjedok zbivanja. Moguće je da historičar iznevjeri bitnu značajku svoga metodološkog postupka, ako podlegne pritisku dnevne, posebno političke realnosti, i to čak onda kada je i otporan prema tom imanentnom pritisku u normalnim situacijama, da kada se nađe pred nedostatkom podataka pređe na teren dedukcije. Prednosti koje omogućuje neznatna vremenska udaljenost — »tekući karakter« zbiljanja, odnose se na prikupljanje izvornih usmenih kazivanja što većeg broja aktera događaja koja mogu korigirati i učiniti realnijom percepciju podataka i najkorisnijih izvora. Postojanje svjedoka ili aktera zbiljanja, prema Hrabaku, velika je prednost suvremene historije, iako je i tu preporučljiv oprez. Kao presudne pretpostavke zasnivanja znanstvenog rada, i unatoč navedenim nepogodnostima, Petranović smatra rigorozni izbor teme uz »čvrste moralne pozicije pisca«. No, veliki broj zamjerki na račun prevladavanja tema parcijalnog karaktera u našoj historiografiji, tzv. »sitnih tema«⁴⁰ (bilo da je riječ o usko regionalnom ili kratkoročnom pristupu određenom problemu), stavlja ozbiljno u pitanje takav put rješavanja problema. M. Gross problemu distance prilazi s njegove praktične strane, i njezinu bismo intervenciju⁴¹ mogli usporediti s upozorenjem J. Marjanovića koji smatra da je nužno razlikovati »historiografiju od pisanja istorije«.⁴²

Želimo li povući konzekvence predočenih prikaza tretiranja toga problema u našoj metodološkoj literaturi, možemo zaključiti: Unatoč tome što prevladava mišljenje o mogućnosti izučavanja najrecentnije prošlosti, kod koje je istraživač ujedno i svjedok i sudionik, relativno siromašna bilanca historiografskih radova, u odnosu na radove srodnih joj društvenih znanosti, ukazuje na to da razloge takvog stanja, parafrazirajmo Đurđeva, treba tražiti u neriješenim problemima što ih uza se donosi odsutnost distance.

Iako se problemi nemogućnosti raspolaganja svim relevantnim historijskim izvorima i nedovoljne baze fundamentalnih historiografskih istraživanja razmatraju u njihovoj međuzavisnosti s historijskom distancom, oni se ujedno približavaju onom sklopu gorućih pitanja metodologije historijske znanosti koja se javljaju pri izučavanju predmeta koji, poput našega najnovijeg društvenog razvoja, postavlja nove zahtjeve.

Stoga je i ovdje potpuno umjesna tvrdnja da se historijska znanost mijenja zajedno sa samom povijesnom stvarnosti.⁴³

Navedimo samo neke odrednice unutar kojih se ta mijena zbiva. To je, u prvom redu, golemi »boom« društvenih znanosti od kojih svaka, s većim ili manjim pretenzijama, juriša na stoljetni »imperijalizam« historije i njezin primat u njihovom krugu; zatim, oplodnja tzv. »tradicionalne historijske metode« novinama iz fundusa metoda ostalih društvenih znanosti; problem redefiniranja kategorije historijskog izvora i njezinog određenja prema »literaturi«; te, naposljetku, problem stvaranja sinteze, odnosno interdisciplinarnе integracije rezultata svih društvenih znanosti. Odnos historije prema ostalim društvenim znanostima postao je u toku njezina razvoja jedan od osnovnih metodoloških problema.⁴⁴ Dok se s jedne strane u pomoćne historijske nauke u širem smislu (tj. sve one nauke čijim se tehnikama, metodama i rezultatima historičar može poslužiti u svom istraživanju) ubrajaju lingvistika, arheologija, ekonomija, sociologija, etnologija, demografija, psihologija, logika, kibernetika, matematika, itd.⁴⁵, ili ih se tretira kao »podlogu općeg znanja historičara«,⁴⁶ s druge, praktičari navedenih znanosti plediraju za to da se historija rastvori u njihovim disciplinama kao retrospektivni aspekt i dobavljač podataka⁴⁷, ili se specijalizirane historijske discipline (npr. historija prava, umjetnosti, filozofije, književnosti, religije, znanosti, pedagogije) smatraju područjima njima odgovarajućih sistematskih znanosti.⁴⁸ Za razliku od perioda svoje prevlasti kao najlegitimnijeg predstavnika znanosti o čovjeku (19. stoljeće) i perioda staljinskog monopolizma, kada je uz pravo i ekonomiju imala ekskluzivitet u društvenim proučavanjima,⁴⁹ historijska je znanost danas u situaciji da se brani od nasrtaja novih pretendenata na razrušeno prijestolje.⁵⁰ Očuvanju jedinstva i integriteta historijske znanosti, zbog pritiska ostalih društvenih znanosti koje pretendiraju na veću univerzalnost, kao što su, npr., sociologija ili socijalna antropologija, posvećena je znatna pažnja. Posebno je odnos sa sociologijom, koja poput historije istražuje ljudsko društvo kao totalitet, česta tema metodoloških preokupacija.⁵¹ Problem se naročito zaoštava kada se historičari približe izučavanju »neposredne dnevne realnosti«, te ima čak mišljenja da bi se tada historičari u metodološkom pogledu morali pretvoriti u sociologe, ne napuštajući svoje naučne zadatke i ciljeve.⁵² »Mi poznajemo samo jednu nauku, nauku historije«, mnogo je citirana misao iz »Njemačke ideologije«, no koje bi bile osnove integracije društvenih znanosti pri kojoj bi bile zadovoljene i samostalnost svake pojedine znanosti, prisutan genetički, historijski aspekt proučavanih pojava sa stanovišta njihovih posebnih spoznajnih ciljeva, ali i omogućena interdisciplinarna perspektiva koju pod uvjetima različitim od fenomena tzv. »imperijalizma historijske znanosti« ona omogućuje, i to upravo zbog svoje univerzalnosti? To je pitanje naročito aktualno kada se historija približava suvremenosti u situaciji integracije svjetskoga historijskog procesa.

Najčešći put koji nam predlaže metodološka literatura vodi k tome posredstvom korištenja i objedinjavanja rezultata ostalih nauka.⁵³ Preuzimanje i modifikacija metoda srodnih znanosti vodit će i prevladavanju tzv. događajne historije i pozitivističkih zastranjenja⁵⁴ i zasnivanju interdisciplinarnе suradnje pri proučavanju društvenih procesa i odnosa.

Upravo u ostvarenje interdisciplinarnе suradnje polazu naši metodolozi velike nade. Petranović⁵⁵ smatra da je čvršće povezivanje raznih grana historije s ostalim društvenim naukama moguće ostvariti posredstvom zajedničkog problema istraživanja, i to polazeći od zajednički definiranog cilja istraživanja i uskla-

đavanja općih zadataka. Naredna bi faza sadržavala specijalističku realizaciju određenog problema konkretnom metodom dotične znanosti koja bi »se korigirala u meri koja zavisi od cilja istraživanja«.

Završni bi rezultat predstavljala sinteza u kojoj bi došlo do integriranja raznih rezultata istraživanja. Sintezu Petranović definira kao »zajednički izraz pojedinačnih ostvarenja, samo reduciranih, u skladu sa definisanim ciljem istraživanja, na najvažnije i najkarakterističnije rezultate istraživanja«. J. Marjanović ističe potrebu interdisciplinarnog pristupa, kao preduvjeta prevladavanja prakse izučavanja »sitnih tema«, koji bi time omogućio realizaciju sinteze na osnovi obrade ključnih događaja i problema reprezentativnih primjera.⁵⁶ Problem interdisciplinarnosti moguće je (i neophodno) razmatrati i u sklopu problema organizacije znanstvenog rada najnovije i suvremene povijesti⁵⁷, ili kao faktor suzbijanja nekih apologetskih tendencija u društvenim naukama⁵⁸, ali je ipak prvenstvena zasluga interdisciplinarnog zbližavanja društvenih znanosti i historije posredna pomoć izradi »adekvatnije metodologije obrade događaja iz najnovije historije«, a posebno proširivanje primjene raznovrsnih metoda.⁵⁹ Petranović je, nadalje, svjestan da isto onoliko koliko složena struktura historijskih činjenica zahtijeva svestranu interpretaciju, koju će omogućiti interdisciplinarna suradnja, nameće i potrebu pronalaženja novih istraživačkih postupaka, budući da uobičajene metode analize činjenica nisu adekvatne za nove tipove izvora.⁶⁰ Zaustavimo li se ovdje na mišljenjima koja razmatraju pitanje historičarevih izvora, moramo poći od najšire definicije izvora. Ona izvore shvaća kao sve ostatke prošlosti »koji sadrže obavijesti o povijesnim činjenicama koje želimo utvrditi kako bismo našli odgovor na određeno istraživačko pitanje«⁶¹, a obuhvaća sva područja života ljudi.⁶²

No, razvoj sistema komunikacija, sve jača »birokratizacija« suvremenog društva (u smislu oslanjanja na obilje pisanih materijala), opći porast pismenosti stavljaju historičara pred nove probleme. Obilje samo tradicionalno shvaćenih (tj. pisanih) izvora nameće pitanje primjerenosti tradicionalne metode, tako da B. Đurđev⁶³ smatra da se u najnovijoj povijesti podaci više provjeravaju nego proučavaju u klasičnom smislu. Danas se »javlja potreba kritike tih podataka s obzirom na veliku intervenciju države u privredi, zaoštreni momenat državne, vojne i privredne tajne u uslovima blokovske politike«.⁶⁴

Problem historičara najnovije povijesti nije, dakle, nedostatak, već izobilje izvorne građe. Tu činjenicu, naravno, imaju na umu i oni teoretičari koji u vezi s problemom distance ističu nedostupnost određenim tipovima izvora koji se još nalaze u operativnim registraturama (što se odnosi prvenstveno na građu važnih državnih i ostalih upravnih institucija), ali sve veći pritisak same »potencijalne građe« nametnuo je problematiziranje novog shvaćanja izvora. »Treba smatrati kao naučno prevaziđena ona mišljenja koja vrednost izvora ocenjuju isključivo prema vrsti izvora. [...] Historičari koji konsultuju samo 'važne' i 'objektivne' izvore, fondove centralnih institucija i drugu pozitivno ocenjenu izvornu građu, greše, jer se mnogi podaci izuzetne vrednosti mogu naći u 'nevažnoj', indirektnoj i 'zagubljenoj' dokumentaciji; zbog toga je ne samo pitanje o vrsti nego i uopšteno pitanje o 'prioritetu' izvora često bespredmetno«, smatra B. Hrabak.⁶⁵ »Težnja za višim sintetičkim stupnjem i interes za cjelinu društva primorava povjesničara da nastoji što više proširiti krug mogućih izvora i dalje usavršavati metode njihova istraživanja«, ističe M. Gross.⁶⁶ Na korjenito razlikovanje problema izvora i literature za noviju historiju od istorodnih problema za ranije periode historije,

ukazuju, uz već citirane autore, i J. Marjanović⁶⁷ i B. Petranović.⁶⁸ Historičaru danas stoje na raspolaganju, uz goleme količine arhivske građe, dosad nepoznate količine dnevne i periodičke štampe, leci, prospekti, izvještaji različitih institucija, stenogrami, statistike, i literatura najrazličitije vrste; akustički dokumenti (radio, gramofonske i magnetofonske snimke); fotografije, filmski snimci i mikrofilmovi. Iz toga očigledno slijedi da historičar, koji bi se bavio poviješću posljednjih tridesetak godina, a temeljio bi svoju spoznaju samo na pisanim dokumentima, ne bi mogao stvoriti valjane zaključke.⁶⁹ Služenje tim novim izvorima nameće i niz problema od kojih je bitno naglasiti otežanu kritiku izvora i problem odnosa izvor—literatura. Dok je izvor neposredovani ostatak prošlosti, literatura je višestruko posredovani izvještaj o prošlim činjenicama.^{70,71} Tako definirani, izvor i literatura zahtijevaju drugačiji postupak pri obradi. Ali što se događa kada je neki tekst istodobno i izvor i literatura? Sporni su granični slučajevi — tzv. kumulativni izvori i statistike. Kao primjer kumulativnog izvora B. Hrabak navodi izvještaje SIV-a Narodnoj skupštini »koji kao vrsta teksta predstavljaju izvore, ali više nisu neposredna saopštenja o zbivanjima, nego elaboratske relacije, rađene na osnovi neposrednih dokumenata ili njihovih tematskih (resornih) skupnih izvještaja, ali s određenom orijentacijom i praktičnim ciljem informisanja«. ⁷² S obzirom na određeni stupanj deriviranosti kod takvih su izvora teške kontrola i znanstvena kritika. Što se tiče statističkih publikacija, mišljenja su izdiferencirana. Dok B. Hrabak smatra da se statističke publikacije moraju smatrati historijskim izvorom,⁷³ B. Đurđev tretira statistiku kao disciplinu koja u historijsku znanost ulazi samo »u toliko koliko je jedan od konkretnih metoda uopštavanja u istoriografiji«⁷⁴ te je uvrštava u tzv. pomoćne historijske nauke. B. Grafenauer⁷⁵ smatra statističku metodu jednom od najvažnijih konkretnih metoda u historijskim ispitivanjima, iako ukazuje i na neka otvorena pitanja njene primjene. Osnovni je problem primjene podataka dobivenih statističkim (a i ostalim kvantitativnim) metodama što je riječ o prosjecima, dok je za historičara razvitak od prijepornog značenja. Osim toga, statistički se podaci često zasnivaju na stohastičkim modelima i aproksimacijama, što oduzima od težnje historičara za egzaktnom rekonstrukcijom.

Imajući to na umu, pogledajmo kako naši teoretičari poimaju prirodu obogaćivanja klasičnih metoda historijske znanosti. Problem se postavlja ovako: vodi li nužnost primjene novih metodoloških postupaka i istraživačkih tehnika u proučavanju najnovijega povijesnog razvitka ka kvalitativnoj transformaciji tzv. tradicionalne historijske metode, ili je riječ samo o njezinom »usavršavanju«?

B. Petranović svoje prijedloge postulata za metodološku osnovu i orijentaciju obrade historije SFRJ⁷⁶ bazira na »uverenju da na savremenu istorijsku problematiku, uveliko specifičnu, nije prikladno primjenjivati klasičnu istorijsku metodologiju«. ⁷⁷ Svoj pristup Petranović označava kao »pokušaj usaglašavanja klasične metodologije na proučavanje jedne sui generis istorijske materije«, te smatra da se time »osavremenjuje historija socijalističke izgradnje« i »uključuje neposrednije u krug političkih nauka kojima u širem smislu prirodno i pripada«. ⁷⁸ B. Hrabak u svojoj raspravi zaključuje: »Danas posebno u proučavanju novije i najnovije prošlosti, historičar mora da primenjuje i metodološke akcije izvan tzv. tradicionalnog metoda. Iz više razloga, a pre svega što tradicionalni i ostali metodološki postupci u historiji obuhvataju različite domene i nivoe istraživanja, smatramo da danas i ne treba stvarati neki jedinstven historijski metod, u kome bi se sadržali sjedinjeni 'prevazidjeni' tradicionalni i (prilagodeni) kvantitativni metodi, jer takva simbioza ne bi bila moguća i operativna« (str. 38).

Hrabak, nadalje, smatra da bi se napor našeg vremena imao sastojati u tome »da prevaziđemo danas očigledno zastarela shvatanja starijih historičara u pogledu metodološkog postupka tzv. tradicionalnog metoda i da taj metod, s obzirom na naučni karakter historije, racionalizujemo za oblasti ispitivanja gde on nije zamenjiv, ne dirajući u njegove logičke osnove. Drugi napor trebalo bi usmeriti obazrivom, odmerenom (i bez glasne popularizacije primamljivih tuđih ideja) uvođenju za historijska ispitivanja prilagođenih kvantitativnih metoda, opet za područja gde su ti metodi ne samo mogući nego s obzirom na sadašnji nivo nauke i neophodni« (str. 39). »Mnoga pitanja, pri tome, stvarno i nisu striktnije metodološka nego pitanja organizacije rada i podizanja kadrova« (str. 62).⁷⁹

U većini metodoloških radova jasna je svijest o povezanosti uvođenja novih metoda i organizacije znanstvenog rada (kamo pripadaju već navedeni problemi interdisciplinarnе suradnje i integracije rezultata). No, prije nego što pokušamo rezimirati gledišta o tom problemu, spomenimo koje su to nove metode primjerene historiografskom izučavanju perioda socijalističke izgradnje.

Metoda ankete omogućit će prikupljanje oralnih izvora i provjeru i dopunu pisanih izvora. Pod anketom B. Petranović misli na »metod intervjuisanja ili dostavljanje upitnika određenoj ličnosti koja je bila u centru zbivanja koje ispitujemo, ili je na drugi posredan način upoznata s događajima o kojima je reč«.⁸⁰ B. Hrabak⁸¹ precizira distinkciju između »klasične ankete« koja je kvantitativna po svojoj metodološkoj usmjerenosti, intervjua s fiksnim upitnikom i intervjua koji je sasvim individualno usmjeren, te predstavlja nekvantitativni postupak. Ali i sam karakter historijskog istraživanja utječe na to da se i kvantitativne metode, kada ih upotrebljava historičar, pretvaraju u nekvantitativne. U vezi s primjenom metode intervjua⁸² Hrabak ističe da se ona razlikuje kod historičara i, npr., sociologa.

Intervju u cilju historijskog istraživanja mora voditi sam istraživač pa, iako može biti vođen fiksnim pitanjima, prema okolnostima može prijeći u slobodan razgovor. Osim toga, takav intervjua ne sadrži nikakav element standardizacije, budući da čak i sudionici u istim događajima u njima nisu mogli imati podjednake pozicije i konkretan položaj. Čak i kada se kazivanja bilježe kolektivno, ona ne predstavljaju ankete, kvantitativne u metodološkom pogledu, budući da je pristup u davanju izjave individualan. Hrabak naglašava ove momente u primjeni dotičnih metoda, imajući na umu da će historija, kao nauka, uvijek polaziti od individualnog (ličnog i kolektivnog), od činjenica u nizu nasuprot činjenicama ponavljanja, od fenomena slučajnosti za razliku od sociologije koja proučava društvene pojave sub specie repetitionis.⁸³

Metodu odabiranja tipskog uzorka predlaže B. Petranović⁸⁴ radi savladavanja »neviđenog kvantiteta građe«. On smatra da se izdvajanjem »pojedinih tipskih područja, radi izučavanja arhivske građe njihovih političkih organa, prevazilazi i onaj sada uobičajeni put centralizovanog istraživanja«. Rezultat te metode bio bi »presjek« određenog fenomena »na raznim stepenima, pod raznim uslovima, u raznovrsnim područjima«. Oštru kritiku te metode daje B. Hrabak, smatrajući da takvo istraživanje, bez obzira na moguću uspješnost, ne bi bilo historijsko, već eventualno sociološko ili politološko. »Tipski uzorak predstavljao bi u pomenutim istraživanjima i jedan oblik ilustrativnog metoda, koji su historičari uvek označavali kao neprihvatljiv za historiju, koja kao nauka mora da priđe svim sačuvanim izvorima, bez obzira koliko ih je. Elementi za zaklju-

čivanje i utvrđivanje uzročnosti nalaze se u svakom pojedinačnom događaju, pojavi i momentu (dakle i u dokumentu i svedočanstvu o tome), i to u kvalitativnom određenju, a ne u kvantifikacijama tipskog uzorka i u proučavanju izdvojenih područja i egzemplarnih situacija.«⁸⁵

Potrebu primjene komparativne metode naglašava B. Petranović,⁸⁶ smatrajući da su zahvalne teme uspoređivanje revolucije u Jugoslaviji s pokretima otpora u drugim zemljama i njihovim socijalističkim razvitkom poslije rata, što vrijedi i za konkretne teme poput agrarne reforme, nacionalizacije, savladavanja ostataka kontrarevolucije, razvitka političkog sistema, organizacionog razvitka komunističkih partija, itd.

B. Petranović zalaže se, također, za višestraniju primjenu metode analize sadržaja.⁸⁷ Jedan je oblik te metode sadržan i u tzv. »klasičnoj« historijskoj metodi, kao dio analize dokumenata i ostalih izvora, naročito pri postupku unutrašnje kritike izvora. No, izučavanje »pojava kratkog trajanja«, koje su karakteristične za suvremenu povijest, analiza je sadržaja kao eminentno kvantitativna tehnika, kojom je moguće utvrditi frekvencije u društvenom saobraćaju, osobito pogodna i za proučavanje specifičnih izvora poput štampe, knjiga (naučnih i umjetničkih), slika i propagandnih materijala. Dokumenti u analizi kojih je ta metoda osobito uputna jesu poruke, a isto je tako preporučljiva i u analizi političkih, kulturnih, religioznih i ideoloških kretanja. Uz navođenje konkretnih naputaka za primjenu te metode u historiografskom istraživanju, Petranović upozorava i na njenu ograničenost, a ta je, u prvom redu, što takvom analizom nije moguće dobiti uvid u reakcije ili realizaciju određenih poruka. U zaključku se ističe da bi pro futuro tu metodu bilo moguće mnogo efektivnije i više primjenjivati, kada bi bila ostvarena neposredna suradnja između historičara i sociologa u kojih ta metoda ima mnogo dužu tradiciju.

Od ostalih metoda Petranović još navodi i kategorijalni pristup nekim pitanjima (npr. političkopравnim institucijama),⁸⁸ čime bi se doprinijelo i suzbijanju onih pristupa kod kojih prevladava puko gomilanje činjenica, bez produbljivanja adekvatne znanstvene interpretacije.

Neosporno je da je organizacija znanstvenoistraživačkog rada na izučavanju povijesti perioda socijalističke izgradnje jedna od najbitnijih pretpostavki njegove uspješne provedbe. Pri razmatranju toga kompleksa pitanja najčešće se spominju problemi institucionalne osnove (kao što je organiziranje dokumentacijske i arhivske službe, koordinacija rada i međusobna suradnja srodnih znanstvenih ustanova), problem kadrova (njihovog obrazovanja, usmjeravanja i načina suradnje), te pitanja »unutrašnje« organizacije rada (prioritetne teme, način njihove prezentacije i sl.).

Sistematskom se osiguravanju institucionalne baze izučavanja toga perioda prišlo tek na početku šezdesetih godina. To se prvenstveno odnosi na osnivanje pojedinih republičkih i regionalnih znanstvenih instituta, no to je bio tek prvi korak ka »podruštvljavanju«⁸⁹ procesa naučnoistraživačkog rada. Ali, i na tom su nivou očiti neriješeni problemi. Na nedovoljnu međurepubličku suradnju specijaliziranih institucija ukazuje I. Jelić.⁹⁰ P. Morača⁹¹ razloge takvih teškoća vidi u bitnim razlikama koje se ponekad javljaju i u postavljanju perspektivnih i tekućih planova rada na osnovi zajedničkoga studijskog projekta (npr. dok neki instituti u svoja istraživanja uključuju razmatranje općih okvira u kojima se razvijao radnički pokret, drugi se ograničavaju na istraživanje s izraženim težištem na proučavanju SKJ), a nisu zanemarive ni razlike u tempu realizacije

planova i broju angažiranih kadrova. Što se tiče problema odnosa između nacionalnih, odnosno pokrajinskih specifičnosti i onoga općeg i jedinstvenog što ih povezuje, Morača se u svojoj kritici »regionaliziranja« istraživačkih projekata slaže s J. Marjanovićem.⁹² O tom problemu i o pojavi određenih devijacija, korijeni kojih su prvenstveno vanznanstvene prirode, raspravljaju i ostali historičari.⁹³ Navedimo neke argumente protiv »regionalizacije« istraživanja. D. Bilandžić, npr., tvrdi da je odustao od prvotne ideje da piše samo o razvitku SR Hrvatske, »jer ono što je zajedničko u izgradnji socijalističkog društva u našoj zemlji toliko prevladava da se ne može govoriti o specifičnim elementima društvenog sistema neke republike, već samo o jedinstvenom sistemu.«⁹⁴ J. Marjanović regionalnu obradu tema smatra elementom administrativnog planiranja naučnog rada, te kao rješenje predlaže da se svaka SR i AP, pa i komuna, svojim pravom na osnivanje instituta i institucija za proučavanje novije historije (koje on ne želi osporiti) treba razumno koristiti »s naučno fundiranim opravdanjem, zasnovanim na stvarnom toku i karakteru zbivanja koja se proučavaju.«⁹⁵ B. Petranović se zalaže za jedinstven prilaz problemu, jer »Imajući u vidu višenacionalnost jugoslovenskih naroda, specifičnosti njihovog istorijskog razvitka treba da se izraze kroz jugoslovensku celinu.«⁹⁶ Ta gledišta nedvosmisleno ukazuju na neodložnost koordinacije istraživačkih projekata pojedinih institucija. Ta bi se koordinacija, prema citiranim autorima, mogla ostvarivati na više nivoa: kao individualna suradnja znanstvenika koji obrađuju određenu problematiku u različitim sredinama, i kao suradnja u planiranju i realizaciji projekata globalnih sinteza (planiranje odvojenih monografija na osnovi zajedničke metodologije rada).

Jedan od prvih koraka ka tom cilju bilo bi stvaranje takve dokumentalističke osnove koja bi omogućila historičarima perioda socijalističke izgradnje da započnu istraživanja složenih i ključnih tema. B. Petranović napominje da »nije reč o isključivom radu na pripremi dokumentacije, nego o sinhronizovanom radu — istraživačkom i dokumentalističkom, s tim što bi istraživačka komponenta zadobijala dominantnu ulogu postepeno.«⁹⁷ Dok arhiviste i bibliotekare Petranović ubraja u dokumentaliste u širem smislu, stručnjaci dokumentalisti užeg profila imali bi široko zamišljenu skalu poslova⁹⁸ koja bi, uz ostalo, obuhvaćala i izradu retrospektivne bibliografije jugoslavenskoga radničkog pokreta, ili specijalnih ad hoc bibliografija, kronologija, biografija, itd. Posebnu kategoriju stručnih suradnika Petranović smješta kao funkcionalnu kariku između naučnog sektora stručnih službi (arhivističko-bibliotekarsko-dokumentalističke), a njihov će stručni profil (Petranović uz historičare daje prednost pravicima, sociolozima i ekonomistima) značiti i prvu stepenicu u ostvarivanju interdisciplinarnе suradnje.

Time smo se već dotakli prijepornog pitanja formiranja i profila znanstvenih kadrova za rad na historiji socijalističke izgradnje. Često se prigovara da većinu istraživača čine gotovo isključivo historičari, a rezultat je »zabrinjavajuće zapostavljanje istraživanja svih onih aspekata koji su neophodni da bi se dobila kompleksno obrađena istorija radničkog pokreta i revolucije.«⁹⁹ Budući da smo konstatali suglasnost o potrebi objedinjavanja stručnjaka različitih srodnih znanosti na ostvarivanju toga znanstvenog zadatka, pogledajmo kakve su sugestije u pogledu organizacije i načina ostvarivanja te suradnje. Odmah ćemo uočiti da se na to neposredno nadovezuje problem organizacije timskog (ekipnog) rada. P. Morača¹⁰⁰ ukazuje na osjetne razlike u shvaćanju pojma ekipnog rada. Npr., B. Hrabak smatra da je svaka prava ekipa nužno interdisciplinarna, a u pogledu naučnih shvaćanja mora biti homogena, »sastavljena od ljudi iste škole,

'čiji će svi istraživači imati isto obrazovanje, isti metod, isti način shvatanja i izlaganja'. Da bi se obrazovala stvarna ekipa, potrebno je da ima univerzalnog naučnika na svom čelu, i da joj je cilj kolektivna sinteza«.101 Dajući i negativno određenje ekipe, Hrabak smatra da sa spomenutom zamisli »nema mnogo zajedničkog skupina stručnjaka iste naučne discipline čiji bi se rad razlikovao po nivou, tj. jedni bi pribirali građu, drugi vršili analize, a treći izvodili zaključke«.102 J. Marjanović se u svom shvaćanju »tima« više približava toj negativnoj definiciji, smatrajući da »tim' treba da bude sastavljen ne samo od naučnika-istraživača iz raznih oblasti društvenih nauka, nego i od stručnjaka za dokumentaciju, za arhivsku građu, za štampu i literaturu u vezi sa zemljom, periodom ili temom koja se istražuje«.103 P. Morača upozorava na moguće iskrivljavanje ideje kolektivnog rada zbog objektivnih prepreka104 koje pogoduju uvođenju tzv. »vertikalno postavljenog ekipnog rada, pri čemu se misli na to da se naučnom radniku za rad na određenoj temi dodijeli grupa sastavljena od mlađih naučnih radnika, odnosno asistenata, stručnih i tehničkih suradnika«.105 O formiranju radnih grupa (užih radnih jedinica) govori i B. Petranović, konfrontirajući dva moguća rješenja. Jedno bi bilo formiranje grupe na principu »šihte« (tj. strogo odvojenih smjena od kojih jednu čine stručni suradnici, drugu »mladi«, a treću »stariji« naučni radnici), a drugo rješenje spaja stručnjake u organsku cjelinu »koja u svakoj fazi posla nastupa jedinstveno, s tačno specificiranim zadacima svakog člana grupe«.106 Petranović se izjašnjava u prilog drugoga rješenja, smatrajući da je to mnogo adekvatniji tip kolektivnog rada »koji čuva individualnost istraživača, spaja ih čvrsto u celinu, veže istraživače prema srodnom problemu, s tim što obezbeđuje maksimalno i samoupravni duh unutar radne jedinice«.107

Rješavanju kadrovskog pitanja pridonijet će pronalaženje vanjskih suradnika i angažiranje određenog broja političkih i javnih radnika čije će bogato iskustvo i poznavanje problema predstavljati značajnu pomoć u ostvarivanju ovoga naučnoistraživačkog pothvata.108

O onome što smo nazvali »unutrašnjom« organizacijom rada, najiscrpnije govori B. Petranović. On podastire »najgrublje sadržajne okvire ispitivanja razgraničene prema područjima [...], odnosno užim, specifičnim temama«.109 Što se tiče načina prezentacije rezultata istraživanja historije socijalističke izgradnje, gotovo se svi autori zadržavaju na dihotomiji monografija—sinteza, dok Petranović daje i iscrpniju klasifikaciju mogućih oblika (pregled, rekonstrukcija, studijski pregled, studije i sinteze, a ne izostavlja ni publicistički tretman).110

Zaključak

U ovom smu prikazu radova o metodološkim problemima historiografskog izučavanja perioda socijalističke izgradnje nastojali podastrijeti lepezu mišljenja o najistaknutijim dilemama koje se postavljaju pred svakog istraživača. Iako većina navedenih radova sadrži neizbježnu konstataciju o nedostatnom tretmanu metodoloških pitanja, ti se radovi uklapaju u trend razvoja historijske znanosti u svijetu u posljednja dva decenija u kome je istaknuta orijentacija na razmatranje metodoloških problema. Unatoč tome što u prikazanim radovima ne nalazimo nedvosmislene ocjene ni jedinstvene napatke za rješavanje aktualnih dilema, smatrali smo da je umjesno prikazu tih radova posvetiti toliko dio ovog »Pre-

gleda«. Taj je korak moguće opravdati uvjerenjem da historijska metodologija u svojoj osnovi određuje i pristup historijskom materijalu i mogućnost njegove interpretacije.¹¹¹ Suvremena historijska znanost, koja teži obuhvaćanju složenog znanja društvene strukture,¹¹² ne može dati rezultate sukladne tim težnjama dok na njezinim metodološkim osnovama ne bude moguće zasnovati makar nacrt jedinstvenoga teorijskog koncepta izučavanja historije socijalističke izgradnje. Navedenu tvrdnju povratno samo potvrđuje to što je među literaturom, koja obrađuje taj period, ona historiografskog karaktera najmalobrojnija i u sjeni rezultata ostalih društvenih znanosti.

Stoga se nastavak rada na pitanjima metodologije nadaže kao nužan preduvjet ozbiljenja znanstvenih zadataka i društvene funkcije što ih je pred sebe postavila suvremena historijska znanost.

Najrecentniji napor u tom smjeru predstavlja rasprava B. Petranovića »Istorija i savremeno društvo« koja je poslužila kao osnova razgovora o metodološkim polazištima historijskih istraživanja perioda nakon drugog svjetskog rata i prvog perioda izgradnje socijalističke Jugoslavije.¹¹³ U tom su razgovoru sudjelovali Č. Popov, A. Mitrović, V. Đuretić, Z. Antonić, J. Marjanović, R. Končar, T. Stojkov i P. Damjanović. Uvodni referat i diskusija koncentrirali su se na dvije velike grupe pitanja: teorijsko-metodološke i ona tehničko-metodološke prirode. Polazeći od tvrdnje: »Budući razvoj savremene istorije nesumnjivo je uslovljen uravnoteženim razvojem celokupne istorijske nauke«,¹¹⁴ znatna je pažnja posvećena promišljanju pojmova kao što su događajna historija, historija procesa te odnosu lokalne, regionalne i opće historije. Problematika zasnivanja interdisciplinarnе suradnje, nužne s obzirom na složenost društvenih procesa koje suvremena historija želi proučiti, s aplikativnog je stanovišta najrazrađeniji i najkonkretniji dio ovih rasprava. B. Petranović u tom kontekstu ističe kako: »Ambicije interdisciplinarnosti na polju savremene istorije odgovaraju predmetu istorijske nauke [...]«,¹¹⁵ te predlaže dva osnovna tipa povezivanja na području historije: povezivanje u okviru same historijske znanosti u najširem smislu riječi, kao i između historije i drugih društvenih znanosti. »Novost« u prezentiranim diskusijama je i proširivanje pojma »suvremene« odnosno »najnovije« historije. Dok se u gotovo svim navedenim radovima njegovo implicitno značenje proteže isključivo na period do kraja II svjetskog rata (»period NOR-a i socijalističke revolucije«), granice »suvremene prošlosti«¹¹⁶ i kriteriji njihovog utvrđivanja (problemi distance i periodizacije) tretiraju se s manjom dozom deklarativnosti u korist konkretnijih elaboracija. U završnoj riječi diskusija B. Petranovića zadire u samu bit epistemološke problematike suvremene historijske nauke, te ističe: »Istorija nije teorijski zasnovana disciplina i nema svoj kategorijski aparat, iako ima razvijene pojmove heuristike i istorijske metodologije. Svakako da oni nisu razvijeni za niz novih vrsta izvora i metodoloških instrumenata. Za šaroliki životni sadržaj i iskustvo potreban je jedan konceptualni teorijski okvir. Koji će se konceptualni okvir iskoristiti zavisi od teme (pojam političkog sistema, etatiistička ili samoupravna hipoteza, podruštvljavanje politike i tome slično).«¹¹⁷

S obzirom na ovu opasku moguće je zaključiti kako će daljnja razrada metodologije historiografskog proučavanja perioda socijalističke izgradnje u nas uvelike ovisiti, ne o čisto teorijskoj refleksiji, već o problemskim područjima i njima odgovarajućim konceptualnim okvirima i o uspješnosti interdisciplinarnog povezivanja.

ORIJENTACIONI PREGLED REZULTATA ISTRAŽIVANJA RAZDOBLJA NAKON 1945. GODINE

Potkrepu zaključnim napomenama pregleda radova metodološkog karaktera nalazimo u reprezentativnim izdanjima prikaza rezultata jugoslavenske historiografije.¹¹⁸ Historiografija se u prva dva desetljeća socijalističke izgradnje njome gotovo i ne bavi. Istom u poljednjem zborniku (1965—1975) nalazimo poglavlje »Socijalistička Jugoslavija« (str. 433—442) u kojemu B. Petranović ukazuje na neke od najrelevantnijih radova i podataka za izučavanje toga perioda.

Konstatirajući tek prve historiografske rezultate, Petranović ističe da sadašnja opsežna literatura nudi historičarima sabrane podatke, »teorijske modele«, niz kvantitativnih pokazatelja i hipotetičke okvire razmišljanja, čime uvelike olakšava pristup složenim suvremenim procesima koji očekuju historiografsku obradu (str. 433).

Ishodišna su točka svakog istraživanja bibliografije — općejugoslavenske,¹¹⁹ republičke,¹²⁰ ali i specijalne bibliografije radova za pojedina tematska područja ili znanstvene discipline.¹²¹

Publikacije Saveznog zavoda za statistiku¹²² nezaobilazan su izvor svakoga problemskog proučavanja. Ovamo bismo mogli ubrojiti i publikacije organa ovlaštenih za statistička istraživanja interesantna za cijelu zemlju (Služba društvenog knjigovodstva, Narodna banka, Zajednica za socijalno osiguranje i zdravstvenu zaštitu, i dr.). Dio informacija iz objavljenih statističkih publikacija sistematizirano je izložen u knjizi »Materijalni i društveni razvoj SFR Jugoslavije 1947—1972«.¹²³

Objavljeni podaci s komentarima i analizama priređivača odnose se na samoupravljanje, tempo privrednog razvoja, materijalnu bazu društveno-ekonomskog razvoja, stanovništvo i zaposlenost, proizvodnju i promet, životni standard i društvene službe; daju se i osnovni pokazatelji razvoja socijalističkih republika i autonomnih pokrajina, kao i međunarodne komparacije.

Zasebne se publikacije bave razvojem samoupravljanja, a podatke podastiru u sažecima. »Petnaest godina samoupravljanja«¹²⁴ daje opći pregled organa društvenog upravljanja i samoupravljanja, predstavničkih tijela društveno-političkih zajednica, nadalje podatke o funkcioniranju samoupravljanja u poduzećima, te o organima upravljanja i samoupravljanja u ustanovama društvenih službi. Za razdoblje od 1950. do 1970. godine u zasebnoj su publikaciji¹²⁵ obrađeni statistički podaci o samoupravljanju u radnim organizacijama (poduzećima, poljoprivrednim zadrugama, u radnim organizacijama društvenih službi), o njihovim integracijama u periodu 1965—1969, i o samoupravljanju u društveno-političkim zajednicama, nekim oblicima aktivnosti skupština općina i mjesnih zajednica te samoupravljanju u organima uprave. Podaci o društveno-ekonomskom razvitku govore o: stanovništvu, zaposlenosti, društvenom proizvodu, poljoprivredi, šumarstvu, industriji, građevinarstvu, saobraćaju i vezama, vanjskoj trgovini, trgovini na malo, ugostiteljstvu i turizmu, investicijama, novcu i kreditima, cijenama, ličnim dohocima, socijalnom osiguranju, prihodima stanovništva, ličnoj i općoj potrošnji, školstvu, naučnoistraživačkim djelatnostima i kulturi, zdravstvu, socijalnoj zaštiti.

Rezultate i tendencije u razvoju Jugoslavije poslije oslobođenja prikazuje publikacija »Jugoslavija trideset godina posle oslobođenja...«¹²⁶ i svoju namjeru

ostvaruje s pomoću najosnovnijih statističkih pokazatelja, a za osnovne kategorije usporedbe navedeni su i podaci za 1939. godinu.

Prikazi općeg razvitka Jugoslavije poslije rata ili samo pojedine uže teme predstavljali su čestu temu radova političara, politologa, publicista i novinara. Opća je karakteristika tih pregleda njihova sumarnost, grupiranje manje-više poznatih činjenica, pokušaji povezivanja političkog i ekonomskog razvitka, vanjske i unutrašnje politike. Ti su pregledi pisani većim dijelom bez naučnog aparata a njihovi pisci svoje zaključke baziraju samo na osnovnim izvorima, nisu radeni s većim istraživačkim pretenzijama i, uglavnom, se ne zasnivaju na novoj građi i njezinoj analizi. Izlaganje se najčešće drži literature i službenih dokumenata i statistika. Autori detaljno opisuju događaje i tumače ih u sklopu širih političko-ekonomskih cjelina i tekućih kolektivnih ocjena. Ti pokušaji pregleda u prvom redu zadovoljavaju školske i političko-odgojne potrebe, no skreću pažnju i na probleme koji zahtijevaju dublju historijsku obradu.¹²⁷

Korisne podatke nalazimo i u nekoliko priručnika općeg karaktera,¹²⁸ Enciklopediji Jugoslavije,¹²⁹ te u popularnom priručniku »Ko je ko u Jugoslaviji«.¹³⁰

Za razliku od prethodno citiranih radova (bilješka br. 127), u formi pregleda prezentirani su i znanstveno fundirani radovi sintetičkog karaktera. Ovamo bismo mogli svrstati i jedan od prvih napora da se problematika izloži u formi historijskog pregleda — »Pregled istorije SKJ«.¹³¹ Poslijeratnom razvitku KPJ (SKJ) posvećene su dvije posljednje glave, VII i VIII (423—561), koje obuhvaćaju vremenski period od oslobođenja zemlje do Sedmog kongresa SKJ 1958. godine. Najdan Pašić, Kiro i Mita Hadživasilev, autori toga dijela Pregleda, nastojali su istaknuti promjene koje je Savez komunista, kao rukovodeća snaga u političkom sistemu Jugoslavije, doživio u uvjetima prelaska na samoupravljanje i u toku izgradnje komunalnog sistema. Posebno je obrađena uloga i mjesto KPJ (SKJ) u međunarodnom radničkom pokretu, bitka koju je KPJ vodila za nezavisnost zemlje u sukobu s Informbiroom, ideologija SKJ i unutrašnji organizacioni razvitak Partije. Glavne probleme tadašnjeg razvoja autori su samo ocrtili i na bazi poznatih činjenica ilustrirali. Tri osnovna pitanja oko kojih je grupirano ovo izlaganje u Pregledu — stvaranje materijalnih i organizacionih uvjeta za izgradnju socijalizma u Jugoslaviji, otpor jugoslavenskih komunista Staljinovom hegemonizmu i borba SKJ za samoupravne društvene odnose — ostaju kao putokaz i budućim istraživanjima. U odnosu na dijelove koji prethode VII i VIII glavi, zamjetljiva je neka nehistoričnost i statičnost, budući da je u njima problemsko izlaganje prevladalo nad kronološkim iznošenjem činjenica i spoznaja. B. Petranović u svom kritičkom osvrtu na taj dio Pregleda misli da »ima i nakalemjenih zaključaka i ocena, koje ne proizlaze iz istraživanja, statike onamo gde je trebalo dati razvojni presek (naročito kod prikazivanja političkog sistema), mešanja prikaza razvitka društveno-ekonomskih odnosa i privrednog sistema, disproporcije u iznošenju problema«.¹³²

Opći faktografski pregled poslijeratnog razvitka Jugoslavije (1945—1965) napisao je Branko Petranović. Njegovu okosnicu čine ovi problemi: novi politički sistem i društveno-ekonomske promjene, planska privreda i napad Kominforma na KPJ, obrana nezavisnosti zemlje i uvođenje radničkih savjeta, borba za samoupravljanje i koegzistenciju u međunarodnim odnosima. Znatno prošireniji pregled, koristeći se djelomično novoobjavljenim izvorima i literaturom, isti je pisac objavio 1973.¹³³

»Istorija socijalističke Jugoslavije«¹³⁴ najnoviji je pokušaj uopćavanja dosadašnjih znanja »[...] analizama završenih događaja, ocenjivanje proverenog toka istorije, bar opšteistorijskim metodama [...]« (iz uvodnog fragmenta). U prvoj knjizi autori analiziraju državno-pravno konstituiranje nove Jugoslavije, period obnove s posebnim osvrtom na odnos države i privrede, obranu nezavisnosti zemlje, uvođenje radničkog samoupravljanja, te načela i praksu miroljubive aktivne koegzistencije. Druga i treća knjiga zapravo su odбир najvažnijih dokumenata grupiranih u poglavlja koja odgovaraju i ilustriraju analize problemski izložene u prvoj knjizi.

Pokušaj da se kompleksni razvoj Jugoslavije (unutrašnjopolitički, privredni, međunarodni) izloži na jednom mjestu, tematski pregledno, sažeto i do neposredne granice tekućih procesa, učinio je Dušan Bilandžić. Autor je težio da kronološki prikaže neke bitne događaje i društvene procese u Jugoslaviji.¹³⁵ U djelima »Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945—1973« i »Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije«¹³⁶ Bilandžić daje najobuhvatniji i sistematizirani pregled osnovnih političkih i ekonomskih odnosa i procesa, karakterističnih za poslijeratni jugoslavenski razvoj. Naročito je naglasak na dugoročnim determinantama društvenog razvoja Jugoslavije, tj. na historijskoj pozadini i nasljeđu, na ravnoteži političkih snaga, međunarodnoj konstelaciji i »općim zakonima koji vladaju u sadašnjoj epohi«.

Nakon pažljive analize osnovnih pojmova KPJ koji se tiču transformacije zemlje u skladu sa socijalističkim principima, autor također ukazuje na imanentna proturječja između općih ideja i složenosti prakse, ili točnije, između apstraktnih teorija i njihove primjene u realnosti. Također ukazuje na neusaglašenosti između proklamiranih principa i njihove svakodnevne provedbe. S obzirom na aktualnost i fluidni karakter predmeta kojim se bavi, ni jedna autorova kritička procjena nije izložena u formi definitivnih gledišta i nepromjenjivih uvjerenja. No to ne znači da je historijska distanca shvaćena u »oslobađajućem« smislu — a autor nije neutralni i bezlični istraživač već je očit angažman pobornika samoupravnih odnosa.

Proučavanje poslijeratnog razvoja Jugoslavije nezamislivo je bez oslanjanja na studije, članke, ekspozee, govore i intervjue najviših partijskih i državnih rukovodilaca zemlje. Njihovi radovi nisu samo opća literatura, vizije i anticipacije budućeg razvoja ili ocjene pređenog puta, već su i izvori o problemima i postignućima borbe za socijalizam u našim specifičnim povijesnim uvjetima. Ovdje ćemo navesti samo neka od djela vodećih ličnosti, a radove koji se odnose na specifična tematska područja navest ćemo u okviru posebnih problema.

Djela Josipa Broza Tita temeljna su polazna točka.¹³⁷

Ovdje valja spomenuti i obilje radova o ličnosti i djelovanju Predsjednika Republike.¹³⁸ Djela E. Kardelja, V. Bakarića, M. Pijade, V. Vlahovića, B. Kidriča, B. Zihlerla i ostalih teoretičara i rukovodilaca također su nezaobilazan izvor proučavanja.¹³⁹

Radovi o privrednom razvoju i ekonomskoj politici predstavljaju polazište svake marksističke društveno-ekonomskih odnosa. Mnogi su radovi s tog područja napisani sa stanovišta ekonomskih znanosti. Stoga će kao orijentacioni pregled sa zaključcima zasnovanim na dobrom poznavanju i temeljitoj analizi svih rezultata ekonomske literature u periodu od 1945. do 1965. biti znatno koristan prilog M. Pavlović.¹⁴⁰

Većina će tih radova pružati zadovoljavajuću bazu i polaznu osnovu za historičare. No, određenu će prepreku zacijelo predstavljati neravnomjerna zastupljenost u obradi pojedinih tematskih područja.

Iako su u prvim poslijeratnim godinama o aktualnim događajima najviše pisali pokretači tih aktivnosti — politički radnici, znalo je dolaziti i do paradoksalnih situacija, i to upravo u zastupljenosti aktualne problematike. Kada je započeo proces socijalističkog preobražaja sela metodom kolektivizacije poljoprivrede (1948. i 1949. godine), ti su problemi glavna preokupacija svih autora. Industrijalizacija, planiranje i ostala mnogobrojna pitanja dolaze u drugi plan. No, taj se trend nastavlja i dalje, tako da je uoči i neposredno nakon uvođenja samoupravljanja problematika toga kvalitativno novog usmjerenja društvenog razvoja ostala gotovo neobrađena.¹⁴¹ Tek od 1957. god. nadalje problematika samoupravljanja postaje dominantna tema ekonomske literature, ali i literature ostalih društvenih znanosti. Iz toga M. Pavlović zaključuje kako je u prvom periodu našega socijalističkog razvoja odnos nauke i politike bio nepravilno postavljen, no postepenim jačanjem ekonomske baze društva i demokratizacijom društvenih odnosa u ekonomskoj i idejnoj sferi dolazi do prevladavanja navedenih proturječja.

Navest ćemo neka od najvažnijih djela istaknutih društveno-političkih radnika (koja prema citiranoj analizi čine gotovo četvrtinu ukupne poslijeratne ekonomske literature). Neosporno je da među tim radovima ima i takvih koji po svojem sadržaju i primijenjenim metodološkim postupcima predstavljaju istinske znanstvene radove, kao i takvih koji znače dragocjene izvore podataka i dokumenata o proteklim periodima. U tu kategoriju M. Pavlović ubraja neka djela B. Kidriča, E. Kardelja, V. Bakarića, M. Todorovića i M. Popovića,¹⁴² mada bismo popis istaknutijih doprinosa tih i nekih ostalih društveno-političkih radnika mogli još proširiti.¹⁴³

Dok su djela ekonomske literature u periodu do 1953. god. nosila popularizatorski karakter, trebalo je čekati sve do 1959. god. na prvu veću studiju¹⁴⁴ koja bi popunila prazninu što ju je u jugoslavenskoj ekonomskoj nauci prouzročio nedostatak rezultata uopćavanja vlastite prakse i iskustava.¹⁴⁵ M. Pavlović, nadalje, konstatira nedostatak razvojnog pristupa društveno-ekonomskom sistemu i kompleksnog osvjetljavanja pojedinih faza njegove evolucije. Različiti priručnici, udžbenici i brošure koji obrađuju tu tematiku služe se najčešće samo jednim od brojnih mogućih pristupa, što rezultira shematiziranim prikazima sistema i svodi se na puko praćenje promjena mehanizama prema razvoju normativnih akata, i sl. Sličnu je situaciju moguće ustanoviti i u radovima koji analiziraju privredni razvoj u dužim vremenskim periodima. Kao izuzetak moguće je istaknuti kolektivni rad tridesetak autora koji sadrži sumarne podatke o razvoju privrede u cjelini i po područjima, a analitičkim pristupom nadilazi puko opisivanje i faktografiju.¹⁴⁶ No, unatoč toj općoj ocjeni, M. Pavlović ističe niz udžbenika¹⁴⁷ koji omogućuju uvid u cjelinu razvoja, mada u njima, zbog specifičnosti namjene, nije bilo moguće izbjeći određena pojednostavnjenja. Među njima posebno mjesto zauzima udžbenik R. Bičanića¹⁴⁸ koji nadilazi osnovnu pedagošku namjenu te se od ostalih razlikuje kompleksnošću pristupa, sadržajem i širinom u obradi problema. Odabravši manji broj problema, autor ih svestranije analizira koristeći se statističkim, demografskim i sociološkim pristupom. Od manjeg broja udžbenika posvećenih privrednom sistemu, M. Pavlović naročito ističe rad M. Samardžije¹⁴⁹ kao jedan od kvalitetnijih doprinosa. Namjesto općeteorijskog, autor se priklonio prikazu problematike s pomoću konkretnog,

jugoslavenskog privrednog sistema. Kako se u sistemu ekonomskih znanosti u nas postepeno iskristalizirao predmet pod nazivom ekonomika, u njegovim se okvirima javljaju prvi doprinosi.¹⁵⁰ Uvid u važna pitanja privrednog sistema i ekonomske politike pružaju i zbornici radova više autora.¹⁵¹

Zaključujući prikaz radova iz te problematike, M. Pavlović skreće pažnju na to da postoji velika terminološka zbrka u određivanju predmeta proučavanja i teškoće u razgraničavanju nekoliko osnovnih područja (ekonomska politika — privredni sistem — ekonomika).¹⁵² U citiranom udžbeniku, S. Lovrenović navodi pet različitih gledišta i definicija ekonomske politike u naših autora i još više različitih definicija privrednog sistema. Posljedica je toga miješanje različitih predmeta, nepotrebno širenje problematike, kao i to da neke važne pojave ostaju neobuhvaćene definiranim predmetom istraživanja.

Imajući sve to na umu, M. Pavlović, ocjenjujući rezultate ekonomske znanosti (do 1965. godine), ističe kako se »na jednoj strani celina privrednih odnosa i ekonomske politike razbija na segmente, iz čega smo dobijali neki deo stvarnosti proučen kompleksno, ili, mnogo češće, neku pojavu osvetljenu samo s jednog aspekta. Na drugoj strani, stoji manji broj pokušaja da se o pojedinim fazama razvoja daju potpuniji radovi, koji bi bar čvorna zbivanja istražili kompleksno. [...] Postepeno je obeležje ekonomske literature postalo spontano razgraničavanje u širinu, a mnogo manje prodor u suštinu pojava«. ¹⁵³

Osim navedenih radova, ovo bi tematsko područje zasigurno osvijetlilo i normativno-pravni pristup razvitku privrednog sistema,¹⁵⁴ i pristup sa stanovišta ekonomske historije.¹⁵⁵

Od brojne novije literature mogli bismo istaknuti još neke radove koji problematici ekonomskog razvoja i privrednog sistema prilaze s različitih aspekata i analiziraju je dovodjenjem u vezu s bitnim društvenim procesima i institucijama.¹⁵⁶

Rezultati proučavanja osnovnih institucija društveno-ekonomskog sistema Jugoslavije obuhvaćaju problematiku samoupravljanja, planiranja, funkcioniranja državno-centralističkog direktivnog sistema planiranja, te procese kao što su poslijeratna obnova industrije, industrijalizacija, razvoj poljoprivrede i dr.

Samoupravljanje, kao najsveobuhvatniji proces preobrazbe svih aspekata društva, zahvaljujući tome što se najprije počelo realizirati u sferi privrede, također je prije svega našlo svoje prve analitičare na području ekonomske znanosti. No, najprije valja spomenuti neposredne izvore. To su materijali Prvog kongresa radničkih savjeta¹⁵⁷ koji obuhvaćaju sve referate, izvještaje komisija, diskusije sudionika i rezolucije. Slična je publikacija izdana uoči¹⁵⁸ i prilikom održavanja Drugog kongresa samoupravljača Jugoslavije 1971. godine.¹⁵⁹ Mnoštvo je jubilarnih publikacija posvećeno samoupravljanju, no u većini se ne daje čak ni sistematiziran i dokumentiran pregled građe. No i među jubilarnim radovima moguće je naći znanstvene doprinose.¹⁶⁰ U ovoj se publikaciji Instituta za društveno upravljanje u prvom dijelu nalaze radovi i studije s područja istraživanja samoupravne radne organizacije u privredi, u drugom radovi s područja istraživanja samoupravne organizacije vanprivrednih djelatnosti, a treći se dio osvrće na samoupravljanje u osnovnoj društveno-političkoj zajednici.

Među prvim se aspektima samoupravljanja izučava njegov organizacioni oblik. Sasvim na početku nalazimo brošure znanstveno-popularnog karaktera¹⁶¹ u kojima se iscrpno i dokumentirano prikazuju mjere reorganizacije, ali ubrzo slijede i produbljenije studije iste problematike.¹⁶²

Od mnogobrojnih doprinosa naših vodećih ličnosti spomenut ćemo samo neke novijeg datuma.¹⁶³

Teorijski fundirane studije koje se odnose na odumiranje države, prenošenje upravnih funkcija na društvo u cjelini, karakter osnovnih proizvodnih odnosa u socijalizmu i dr. do sredine šezdesetih godina relativno su malobrojne.¹⁶⁴ Iskustva i postignuća ostvarena u samoupravnoj reorganizaciji društva omogućila su u narednom razdoblju pristupanje kompleksnijim znanstvenim ocjenama i izučavanje samoupravne transformacije različitih ključnih sfera društvenog života. Studija E. Pusića¹⁶⁵ razmatra »Jugoslavensku doktrinu samoupravljanja« u okviru razvoja ideja o upravljanju, ocrtava model i naznačuje procese integracije u samoupravljanju. Od posebnog je značenja dio o samoupravljanju kao upravnom sistemu i opis triju empirijskih istraživanja provedenih u razdoblju od 1955. do 1967. godine. Odnos socijalističkog političkog sistema i samoupravljanja razmatra se u više djela.¹⁶⁶ Vrlo mnogostran uvid u teorijske i praktične probleme, i to s različitih aspekata, nalazimo u zborniku¹⁶⁷ koji je okupio najeminentnije predstavnike društvene misli. Sumarni prikaz nalazimo u nekim od radova D. Bilandžića,¹⁶⁸ dok studija E. Kardelja analizira funkciju samoupravljanja u našem ustavnom sistemu nakon donošenja novog Ustava 1974. godine.¹⁶⁹ Znatno međunarodni interes za tu problematiku manifestirao se, uz ostalo, i održavanjem niza međunarodnih konferencija o participaciji i samoupravljanju kojima je domaćin bila naša zemlja. Materijali i kritičke rasprave naših i stranih sudionika s tih konferencija štampani su u nekoliko dijelova¹⁷⁰ na engleskom i francuskom jeziku što je značilo daljnje promicanje i afirmaciju naše društvene stvarnosti. O teorijsko-filozofskom aspektu socijalizma uopće, a posebno jugoslavenskog iskustva, nalazimo doprinose još jednog međunarodnog skupa iz 1965. godine.¹⁷¹ Uz naše autore, svoje su priloge dali istaknuti marksisti poput H. Lefevrea, H. Marcusea, S. Malleta, L. Goldmanna.

Odnos samoupravljanja u uvjetima sve bržeg napretka u razvoju proizvodnih snaga razmatra više studija.¹⁷²

Procesi samoupravne transformacije osnovne proizvodne jedinice — evolucija od poduzeća, radnog kolektiva, radne organizacije, do osnovne organizacije udruženog rada naročito su pažljivo proučavani u periodu nakon privredne reforme 1965. godine, te ćemo ovdje spomenuti samo neke od novijih radova.¹⁷³

Teorija samoupravne organizacije i neki posebni organizacioni aspekti (problem moći i odgovornosti u radnoj organizaciji, ideja kolektivnog poduzetništva, položaj direktora te orijentacija ekonomskih aspiracija u jugoslavenskom društvu) razmatrani su u studiji J. Županova.¹⁷⁴

Pri razmatranju problematike rukovođenja u samoupravnoj radnoj organizaciji najčešće se diskutira o položaju direktora, ali se ne zanemaruju ni problemi birokratizma i menadžerstva, kao eminentno antisamoupravnih pojava.¹⁷⁵

Utjecaju samoupravljanja, iz žarišta u radnoj organizaciji na samoupravne procese u sferi političkog sistema posvećeno je nekoliko studija.¹⁷⁶

Iako smo ovaj kratki prikaz radova o samoupravljanju započeli doprinosima s područja ekonomije, valja istaknuti kako su ipak u većini radovi politologa, sociologa i pravnika. Upravo zbog osvajanja te polidisciplinarnih perspektive pri analiziranju samoupravljanja kao procesa, sve je veći broj radova u kojima nalazimo sve elemente njegove dinamike.¹⁷⁷

Historijske mogućnosti i zadatke samoupravljanja u procesu oslobođenja rada i radničke klase razmatraju radovi R. Supeka i V. Cvjetičanina.¹⁷⁸

Mada među citiranim radovima nema ni jednog doprinosa historijske znanosti, smatramo da navedene teorijske studije i empirijski rezultati daju opsežna objašnjenja i prilično točnu sliku ponašanja radnika u samoupravnoj organizaciji, funkcioniranja samoupravljanja i odnosa samoupravljača i raznih ostalih protagonista političke vlasti. S pomoću njih će historičari zasigurno doći do uvida koji će im olakšati formiranje određenih ideja što se odnose na individualne razvojne stupnjeve samoupravljanja u pojedinim sektorima javne djelatnosti, zatim na proturječnosti koje su svojstvene samoupravnom razvitku društva u Jugoslaviji i na razne antisamoupravne tendencije koje se povremeno zapažaju u kontekstu novostvorenih odnosa.

Iako je nakon oslobođenja industrijalizacija u nas bila shvaćena kao osnovna metoda socijalističkog privrednog razvoja, relativno je mali broj radova posvećen toj problematici. Jedan je od nezaobilaznih radova s tog područja studija D. Čalića¹⁷⁹ u kojoj autor osvjetljava uvjete provođenja industrijalizacije, utjecaj toga procesa na ostale privredne grane i na socijalističke društvene odnose uopće. U već spomenutom radu N. Čobeljić¹⁸⁰ kompleksno ocrtava problematiku industrijalizacije i objašnjava njezine osnovne komponente. Uz to predlaže putove i moguće metode prevladavanja nerazvijenosti, a ne zaobilazi ni probleme politike raspodjele nacionalnog dohotka i investiranja, problem lične potrošnje i životnog standarda.

Ni o poslijeratnoj obnovi industrije ne bismo mogli navesti mnogo veći broj radova. Izuzetak čini nekoliko manjih radova M. Filipovića.¹⁸¹ U njima autor popularno prezentira uglavnom kvantitativne pokazatelje, bez ikakvih pretenzija na analizu, budući da je njihova prvenstvena namjena bilo informiranje javnosti o najvažnijim mjerama ekonomske politike i privrednim rezultatima. Uz te radove možemo spomenuti još jedan rad o obnovi željezničkog saobraćaja.¹⁸² Za uspješnu obnovu i izgradnju zemlje nakon oslobođenja valjalo je ne samo izgrađivati industriju, već provesti i korjenite promjene u nekada ključnoj privrednoj grani — poljoprivredi. Imajući na umu da je prije rata poljoprivreda bila glavna grana privrede, te da je većinu stanovništva činilo poljoprivredno stanovništvo, jasno je zbog čega je socijalističkoj preobrazbi sela i poljoprivrede posvećena znatna pažnja u prvom periodu socijalističke izgradnje.¹⁸³

Agrarna reforma bila je sredstvo te preobrazbe. O karakteru i konkretnim mjerama poduzetim za njezino provođenje, osnovne informacije daje zbirka zakona i propisa o agrarnoj reformi i kolonizaciji.¹⁸⁴ Problematiku agrarne reforme i kolonizacije znanstveno je obradio, primjenjujući historijski pristup, V. Stipetić.¹⁸⁵ Osnovna organizaciona jedinica socijalističkoga seoskog gospodarstva postala je zadruga. Propagiranju i problematici organiziranja i funkcioniranja zadruga posvećen je velik broj kraćih prigodnih brošura, no navest ćemo jedan opsežniji¹⁸⁶ i jedan manji zbornik više teorijskog karaktera¹⁸⁷ iz kojih je moguće dobiti sliku aktualnih procesa.

Paralelno s propagandno-namjenskom literaturom o socijalističkoj preobrazbi sela i poljoprivrede, javljaju se i prve znanstvene studije u kojima ekonomisti analiziraju postignuća i putove toga razvoja.¹⁸⁸ Ovamo bismo mogli pribrojiti i jedan od malobrojnih radova s područja ekonomske povijesti.¹⁸⁹ Iako po širini obrađene tematike umnogome nadilazi problematiku poljoprivrednog razvoja, povijesna studija B. Petranovića¹⁹⁰ analizira i poljoprivrednu politiku koju je provodila KPJ s posebnim naglaskom na razvoju seljačkih zadruga i prisilnom otkupu poljoprivrednih proizvoda kao mjerama tipično centralističko-admi-

nistrativne privredne uprave. Od posebne je vrijednosti to što Petranović svoju analizu temelji na novopubliciranim izvornim materijalima, uglavnom partijskog porijekla.

»Nesumnjivo je da jugoslovenski sistem planiranja s relativno slobodnim tržištem i svim dosadašnjim rezultatima ima velikog interesa ne samo za teoriju planiranja i ekonomsku teoriju uopšte već i za praktične puteve razvoja mnogih nerazvijenih zemalja [...].«¹⁹¹ S obzirom na značenje te problematike moguće je ustanoviti proporcionalnu kvantitetu radova koji je obrađuju, no što se kvalitete tiče ocjena je da ima malo radova s pretenzijama i odlikama kompleksnih studija.¹⁹² Izuzetak čine brojni radovi J. Sirotkovića. U studiji »Problemi privrednog planiranja u Jugoslaviji«¹⁹³ Sirotković daje doprinos znanstvenom zasnivanju metodologije planiranja, baziran na marksističkoj političkoj ekonomiji i u skladu sa specifičnim jugoslavenskim iskustvima. Iako ta i ostale studije¹⁹⁴ predstavljaju značajni doprinos u svojoj domeni, manje se bave društvenim uvjetima u kojima su nastala dva prevladavajuća sistema planiranja u nas, sagledavanjem njihove evolucije u funkcioniranju i konkretnim rezultatima u pojedinim periodima. Studija B. Jelića¹⁹⁵ bavi se upravo tom evolucijom. U tom radu autor ocrtava karakteristike oba sistema planiranja koji su funkcionirali u našoj privredi i njihove osnovne elemente.

Mada postoji opća suglasnost o značenju pitanja regionalnog aspekta privrednog razvoja, ta je problematika dugo vremena bila zapostavljena u ekonomskim istraživanjima.¹⁹⁶ Tek se 1962. godine pojavio zbornik radova devetorice autora u kojima se raščićavaju neki teorijski i metodološki problemi,¹⁹⁷ a godinu dana ranije pionirska studija B. Kubovića,¹⁹⁸ uz navedena se pitanja, poslužila i obimnim istraživanjem koje je bilo nužno za empirijsko utvrđivanje stupnja regionalnog privrednog razvoja zemlje.

Sličan se nedostatak literature može konstatirati i u proučavanju nekih ostalih aspekata privrednog života. Npr., u proučavanju stanovništva kao faktora privrednog razvoja tek se studija M. Macure¹⁹⁹ javlja kao svestrano načinjanje te problematike. Autor u relativno dugom periodu (1945—1957) proučava sastav, kretanje i ulogu radne snage i stanovništva u privrednom razvoju Jugoslavije.

Slična je situacija i s proučavanjem životnog standarda. Pionirska je studija te problematike rad B. Šefera²⁰⁰ koji, s obzirom na dotadašnji nedostatak radova, prva dva dijela knjige posvećuje teorijskim i metodološkim pitanjima, a treći, najobimniji dio, sadrži analizu i kritičke ocjene razvoja životnog standarda u Jugoslaviji i ukazuje na osnovne probleme i perspektive.

Analiza produktivnosti rada nedvojbeni je pokazatelj rezultata funkcioniranja pojedinih faza razvoja ekonomskog sistema, a ujedno je i indikator doprinosa unapređivanju proizvodnih snaga. Zbog nedostatka odgovarajućih istraživanja, ostala je bez adekvatne ocjene produktivnost u državno-centralističkom sistemu. Tek studija A. Bajta²⁰¹ prva postavlja problem na kompleksnim teorijskim osnovama a pridružuje joj se i studija D. Radunovića.²⁰² Ta su dva djela pridonijela postavljanju teorijskih osnova i metodoloških orijentacija na kojima su izrastali daljnji istraživački rezultati.²⁰³

Veća je pažnja posvećivana problematici poput politike raspodjele nacionalnog dohotka, investicione politike, odnosa razmjene s drugim zemljama. Spomenimo samo dugogodišnja istraživanja I. Vinskoga²⁰⁴ na području nacionalnog dohotka, fiksnih fondova i nacionalnog bogatstva Jugoslavije. U tim je radovima, uz nesumnjiv doprinos metodologiji naučnog istraživanja, prezentiran i bogat empi-

rijski materijal o procjeni nacionalnog bogatstva na teritoriju Jugoslavije i po pojedinim socijalističkim republikama, o procjeni rasta ukupnih i regionalnih fiksnih fondova, analizi kretanja nacionalnog dohotka i njegovog nivoa u međunarodnim razmjerima.

Politički sistem ključni je pojam, ali i okvir zbivanja svake društvene transformacije. »Politički sistem je organizovana celina političkih delatnosti i odnosa, političkih organizacija i institucija i političke kulture.«²⁰⁵ Uzevši u obzir tu definiciju primijenjenu na našu socijalističku izgradnju, kao najbitniji element političkog sistema javlja se skupštinski sistem koji kao organizacija vlasti radničke klase čini njegovu okosnicu. Podsystem skupštinskog sistema komunalni je sistem koji u vitalnim procesima samoupravnih preobražaja čitave društvene strukture izbija u prvi plan kao nosilac deatizacije, decentralizacije i čitavoga političkog života. Teorijska pitanja razvika i funkcioniranja političkog sistema kao temelja kategorije znanosti o politici, ali s naglaskom na suvremenim procesima našeg društva, razmatra veći broj radova.²⁰⁶ Neznatan je broj zasebnih radova posvećenih skupštinskom sistemu,²⁰⁷ budući da se ta problematika zbog svoga značenja razmatra uglavnom u općim studijama. U toku i nakon donošenja novog Ustava transformacija skupštinskog u delegatski sistem predmet je edukativnih brošura i zbornika sa znanstvenim ali i prigodnim priložima.²⁰⁸ Ustavni je sistem kao zakonski temelj skupštinskog sistema mnogo više predmet znanstvenog interesa. Dinamika ustavnog razvoja socijalističke Jugoslavije privlačila je najistaknutije ustavnopravne teoretičare, J. Đorđevića,²⁰⁹ J. Stefanovića,²¹⁰ M. Šnuderla,²¹¹ da daju sistematizirane radove s područja ustavnog prava i političkog sistema. Osim tih radova, ima niz studija u povodu donošenja prvog Ustava 1946. i novih Ustava 1963. i 1974. godine.²¹²

Komunalnom je sistemu zbog njegovih specifičnosti posvećena mnogo obimnija i raznolikija literatura. Od narodnooslobodilačkih odbora Ustav iz 1946. formira mjesne narodne odbore kao najnižu administrativno-teritorijalnu jedinicu nove državne vlasti. U periodu od 1949. do 1955. godine dolazi do snažnog procesa decentralizacije funkcija vlasti na općinske narodne odbore. No, kako usporedo s tim procesom dolazi do postepenog prestanka teritorijalnog poklapanja osnovne teritorijalne jedinice vlasti (općinskog narodnog odbora, kasnije općine) s realnom lokalnom zajednicom (selom, naseljem) otvara se novi prostor za djelovanje lokalnih organa samouprave. Time je otvoren put stvaranju koncepcije mjesnih zajednica kao eminentno samoupravnih zajednica. Na osnovi Ustava iz 1963. godine ta se institucija uvodi kao univerzalna zajednica lokalne samouprave u našem društveno-političkom sistemu. Zbog tako dinamičkog razvoja i obilja konkretnih društvenih procesa, koje je ta evolucija pokrenula, i njihove neposredne relevancije za svakodnevni život svih građana, pitanja definicije, položaja i funkcije lokalne zajednice,²¹³ izgradnje općina i komuna, položaja mjesne zajednice²¹⁴ obrađivana su s općeteorijskog i konkretnohistorijskog aspekta.

Izgradnji novoga državnopravnog sistema prvih godina nakon oslobođenja zemlje i završetka oružanog dijela socijalističke revolucije posvećen je veći broj radova pravnika i pravnih historičara. L. Geršković²¹⁵ i V. Simović²¹⁶ analiziraju na kraju svojih radova tok Trećeg zasjedanja AVNOJ-a, rad Privremene Narodne skupštine i Ustavotvorne skupštine. B. Petranović u svoja dva rada²¹⁷ analizira politički sistem i osnovne procese karakteristične za period obnove. Taj nam period mogu osvijetliti i prigodni govori i prikazi iz toga vremena u kojima se rezimira postignuto,²¹⁸ a daljnji tok razvoja sažeto ocrtava prikaz izgradnje

narodne vlasti kao sredstva za postizanje socijalističke demokracije.²¹⁹ Kronologija najvažnijih događaja društveno-političkog razvoja²²⁰ također omogućava pregledno sagledavanje složene dinamike tih procesa. Od pravnih historičara koji su se bavili tom problematikom, zasigurno je najveća ostavština F. Čulinovića. Uz radove posvećene historiji pravosuđa,²²¹ bavio se i državnopravnim razvitkom,²²² izgrađivanjem narodne vlasti²²³ i razvojem federalizma.²²⁴ U tu skupinu radova s historijskom dimenzijom mogli bismo još svrstati i rad D. Jankovića.²²⁵

Društveno-političke organizacije predstavljaju kolektivni subjekt političkog sistema.²²⁶ »To nisu političke organizacije koje se bore za vlast i dele je kad je osvoje, kao što one nisu ni političke organizacije koje čine rukovodeće, a time i monopolističko jezgro u sistemu vlasti, a još manje u društveno-političkom kretanju i životu. One su integrirane u politički sistem i ujedno njegova kolektivna snaga. Ali ne u osnovama društva već u njegovoj ideološkoj nadgradnji. U tome je smisao samodefinisanja Saveza komunista kao idejno-političke usmeravajuće (vodeće) snage.«²²⁷

Među svim društveno-političkim organizacijama Savez komunista zauzima posebno »društveno mjesto« i »društvenu ulogu«. Stvoren kao politička organizacija radničke klase u procesu klasnih i nacionalnih borbi i sukoba u staroj Jugoslaviji, pokretač i organizator narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, Savez komunista je postao, u periodu stvaranja i razvitka socijalističke federativne demokratske zajednice, organizirana rukovodeća snaga radničke klase i radnog naroda u izgrađivanju novoga društva.

Dokumenti o radu SKJ (KPJ) izvorni su materijali za historijsku obradu suvremenog razvoja, kao osnovna dokumentacija rukovodeće ideološke snage jugoslovenskog društva o njenoj politici, generalnim koncepcijama i njihovoj primjeni u praksi. Naročito su važni izvori u obliku stenografskih bilježaka o radu partijskih kongresa, kao rukovodećih tijela SKJ.²²⁸ Za uočavanje specifičnosti društvenog razvoja u SRH potrebno je konzultirati odgovarajuće republičke izvore,²²⁹ među kojima su svakako najznačajniji materijali svakog kongresa izdani u posebnim publikacijama.²³⁰ Izvor o etapama razvoja Jugoslavije i pogledima njene rukovodeće snage na opće procese u suvremenom svijetu, o socijalističkom i samoupravnom preobražaju zemlje — s nekim načelima koja imaju trajnu vrijednost — predstavljaju programi KPJ (SKJ).²³¹ Radi njihova historijskog značenja, kongresima i programskim dokumentima KPJ (SKJ) posvećivana je pažnja znanstvenih i javnih radnika.²³² Ovamo bismo još mogli svrstati radove o organizacionom razvitku KPJ²³³ i o njegovom preobražaju.²³⁴ O tome da je proučavanje SKJ predstavljalo značajno područje interesa različitih društvenih znanosti, svjedoče i radovi fundamentalnog karaktera kao što su kronologije,²³⁵ bibliografije²³⁶ i rasprave o izvorima.²³⁷ Pregledi su također zastupljeni kao oblik i memoarsko-popularnog i znanstvenog prezentiranja tema koje oslikavaju bitne revolucionarne tokove borbe komunista Jugoslavije. Npr., u monografiji »Naš put«²³⁸ kao autore nalazimo vodeće ličnosti našega revolucionarnog pokreta (J. Broz Tito, E. Kardelj, M. Popović, V. Vlahović), ali i znanstvenike (P. Morača, M. Pečujlić, K. Hadživasilev, N. Pašić, i dr.). Za razliku od takvih, najčešće prigodnih i bogato opremljenih edicija, »Pregled istorije SKJ«²³⁹ prvi je pokušaj historiografskog pristupa problemu (opširnije vidi str. 30). Upravo zbog toga i zato što je realizacija tako kompleksnog zadatka postavila brojna metodološka pitanja o problemima proučavanja povi-

jesti radničkog pokreta, revolucije i socijalističke izgradnje »Pregled« je poslužio i kao poticaj za produblјivanje i kritičko razmatranje tih problema.²⁴⁰

Posebno područje interesa predstavlja uloga SKJ u izgradnji samoupravnog društva. To je i razumlјivo s obzirom na rukovodeću ulogu SKJ u zasniavanju (i teorijskom i praktičnom) nove društvene prakse, koja do tada nije historijski iskušana, nego se javljala tek u pojedinim revolucionarnim situacijama kao anticipacija ozbilјjenja revolucionarnih težnji radničke klase. Radovi u čijem je fokusu taj problem razmatraju ga u dva osnovna smjera: kao društvenu ulogu SK u ostvarivanju samoupravlјanja, ali i kao utjecaj samoupravne preobrazbe društva na reorganizaciju samog Saveza komunista.²⁴¹

Djelovanje SKJ u različitim sredinama na rješavanju i ostvarivanju raznovrsnih problema i zadataka tema je više posebnih rasprava.²⁴²

Isto je tako i razmatranje društvene uloge SKJ²⁴³ i teorijsko problematiziranje uloge SKJ kao činioca socijalističke demokracije²⁴⁴ predmet zasebnih rasprava.

Radovi o mjestu i ulozi SKJ u međunarodnom radničkom pokretu u većem su broju posvećeni historijskoj prekretnici koju je predstavljao sukob KPJ s Kominformom. O toj su problematici objavlјeni i izvorni dokumenti,²⁴⁵ ali i brojne znanstvene studije. Tako B. Petranović, Č. Štrbac i S. Stojanović u svojoj knjizi²⁴⁶ obrađuju internacionalizam SKJ, načela i oblike povezivanja SKJ u svjetskom radničkom pokretu i SFRJ u međunarodnoj zajednici. Uz veze SKJ razmatraju se i međunarodni odnosi ostalih društveno-političkih organizacija. Dio toga pregleda, koji je obradio Č. Štrbac, prvi je obimniji prilog o sukobu KPJ i IB-a u nas. Č. Štrbac je tu problematiku obradio i u studiji »Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja – sukob KPJ i Informbiroa«.²⁴⁷ Kombinacijom historijsko-politološkog pristupa autor je obradio »elemente historijske geneze« 1948, neposredni tok sukoba i »traženje ishoda«. Uz do sada poznate izvore i literaturu, pisac je analizirao i dio do sada nepoznatih izvora, naročito za period normalizacije odnosa. U okviru analiza tih odnosa Štrbac je razmotrio i porijeklo »politike nesvrstavanja«.

O sukobu KPJ s Kominformom objavljena je i politološka studija R. Radonjića,²⁴⁸ rađena na osnovi objavlјenih izvora i literature. Tu nalazimo opće razvojne karakteristike političkog i ekonomskog sistema Jugoslavije prije 1948, uzroke i tok sukoba, otpor KPJ Kominformu i uvođenje samoupravlјanja »kao kritike birokratsko-etatističkog koncepta socijalizma«.

Budući da je značajan element IB-ovske kampanje protiv Jugoslavije bilo dezavuiranje značenja samostalne antifašističke i revolucionarne borbe naših naroda pod rukovodstvom KPJ, pravilnoj ocjeni narodnooslobodilačkog rata posvećeni su radovi K. Popovića i S. Maoduša.²⁴⁹

»Sam taj sukob izbacio je na poprište niz problema i socijalističke prakse i posebno marksističke filozofije, sociologije, ekonomije i politike. [...] Trebalo je razjasniti kako je moguće da se u socijalizmu upotreblјavaju metode koje su često puta stajale ispod nivoa suvremene buržoaske prakse i politike.«²⁵⁰ Upravo imajući rečeno na umu, P. Vranicki u svojoj studiji razmatra teorijske koncepcije i ideologiju SKJ u referentnom okviru djela klasika marksizma i razvoja suvremene marksističke misli.

Nakon dobivene bitke protiv lažnih IB-ovskih optužbi, SKJ dokazuje svoј istinski internacionalizam i aktivnu suradnju s naprednim i mirolјubivim snagama o čemu govore i brojni radovi.²⁵¹

Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije najšira je društveno-politička organizacija, a stvarana je usporedno s nastankom i razvojem socijalističke Jugoslavije. Kao kreacija narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije pod različitim je nazivima (Narodnooslobodilački pokret, Narodni front) Socijalistički savez razvijao svoju temeljnu ulogu dobrovoljnog demokratsko-političkog saveza građana Jugoslavije. Za proučavanje njegove društvene uloge i funkcija najbolje će poslužiti sami materijali i izvještaji o radu kongresa i najviših rukovodećih tijela, kao i programski dokumenti.²⁵² O specifičnostima položaja i uloge SSRNJ u našem političkom sistemu govori nekoliko politoloških studija naših istaknutih autora.²⁵³ SSRNJ je za razliku od ostalih udruženja »otvorena organizacija«, budući da u njegovim aktivnostima mogu sudjelovati svi, bez obzira jesu li ili nisu njegovi članovi. Zato je SSRNJ karakteristična institucija, novina socijalističke demokracije i najšira baza za razvoj samoupravljanja.²⁵⁴ O radu i razvoju te najmasovnije društveno-političke organizacije govori i nekoliko prigodnih radova.²⁵⁵

U sastavu SSRNJ radi i organizacija žena. Od okupljanja žena antifašistkinja u Antifašističkom frontu žena (1942), organizacija je evoluirala proširujući svoje funkcije i dijapazon rada. Te su se promjene reflektirale i u više puta izmijenjenom nazivu organizacije. (AFŽ 1953. godine postaje Savez ženskih društava Jugoslavije da bi 1961. promijenio naziv u: Konferencija za društvenu aktivnost žena. Od 1975. organizacija radi kao Savjet za pitanja društvenog položaja žene.) Za upoznavanje rada te organizacije na raspolaganju su uglavnom isključivo vlastiti materijali organizacije, dok moramo ustanoviti potpunu prazninu znanstvenog tretiranja njenog rada i razvoja. Izuzetak čine neke prigodne publikacije same organizacije,²⁵⁶ a o društvenom položaju žene, već prema zasebnim područjima interesa, u Jugoslaviji postoje studije pisane s aspekta različitih društvenih znanosti.

Omladinska organizacija, kao opća politička organizacija omladine, i po svojoj osnovi i po karakteru ima sličnosti sa Socijalističkim savezom. I ona je, poput organizacije žena, dio SSRNJ te je time neposredno u odgovarajućem idejno-političkom odnosu prema Savezu komunista. Razvoj omladinske organizacije od Saveza komunističke omladine Jugoslavije, kao revolucionarne organizacije omladine, do Saveza socijalističke omladine — oblika u kojem danas funkcionira, zastupljen je kao tema više propagandno-prigodnih edicija,²⁵⁷ a pisali su o njemu i sami sudionici i znanstvenici.²⁵⁸ Društvenoj je ulozi revolucionarnoga omladinskog pokreta također posvećeno nekoliko zbornika radova.²⁵⁹ No, ipak je najviše radova o problematici omladine (u kojima se najčešće razmatra i pitanje omladinskih organizacija) posvećeno njenom kompleksnom analiziranju. Omladina je, naime, značajan faktor društvenog i političkog života svake zajednice te ju je moguće percipirati kao »jedan od uvek otvorenih političkih problema savremenog društva koji se u svakoj zemlji javlja u različitom obliku, tj. zavisnosti od njenog društveno-ekonomskog, političkog i kulturnog stanja.«²⁶⁰ Zbog toga ne začuđuje veliki broj »programatski« intoniranih radova o mjestu i zadacima omladine u jugoslavenskom društvu,²⁶¹ ni pokušaji znanstvene analize toga problema.²⁶² Vjerojatno je ipak najbrojnija literatura posvećena organiziranim akcijama omladine — tzv. omladinskim radnim akcijama.²⁶³ Izvorni su materijali za proučavanje organizacionog razvoja i evolucije do današnje forme Saveza socijalističke omladine Jugoslavije statuti i programi rada omladinske organizacije.²⁶⁴

Savez sindikata je, za razliku od SKJ i SSRNJ, društveno-ekonomska organizacija radničke klase. U SSJ izražena je evropska tradicija sindikalnog pokreta radničke klase, no ima i nove karakteristike jugoslavenskih sindikata. »On je posebni oblik udruživanja radnika radi 'neposredne suradnje' u ostvarivanju i razvijanju socijalističkih društvenih odnosa i društvenog samoupravljanja. Sindikat je time instrument usmeravanja i ujedinjavanja radnih ljudi kao nosilaca sopstvenog oslobođenja i udruženog rada i upravljača društvenim sredstvima proizvodnje i drugim uslovima rada.«²⁶⁵ Upravo funkciji sindikata, kao faktoru razvoja samoupravljanja, posvećeno je više radova,²⁶⁶ što je razumljivo ako se ima na umu da ta njegova relativno nova uloga nije još dovoljno teorijski ni politički izražena. Zbog takvih i drugih specifičnosti u samoj koncepciji i radu sindikalnih organizacija u Jugoslaviji, velik je dio radova sindikalista i teoretičara te organizacije posvećen razradi zadataka, specificiranju djelatnosti i usmjeravanju aktualne politike SSJ.²⁶⁷ Daljnji su radovi posvećeni mjestu i ulozi sindikata u društvu, naročito u prijelomnim momentima (privredna reforma,²⁶⁸ donošenje novog Ustava²⁶⁹).

Iako ovaj pregled neće sadržavati prikaz radova o međunarodnim odnosima Jugoslavije (vidi ograničenja prihvaćena u Uvodu), prikazat ćemo neke radove o međunacionalnim odnosima naroda i narodnosti naše federacije. Historijske studije o genezi i razvoju nacionalnog pitanja u jugoslavenskim zemljama dali su V. Bogdanov²⁷⁰ i F. Čulinović.²⁷¹ Teorijske aspekte nacionalnih odnosa u suvremenom socijalističkom društvu obrađuje više radova.²⁷² Pitanju nacionalnih manjina u Jugoslaviji posvećeno je nekoliko radova.²⁷³ O problematici rješavanja nacionalnog pitanja u toku perioda socijalističke izgradnje i o naporima uspostavljanja ravnopravnosti među narodima i narodnostima govori veći broj radova.²⁷⁴ Pojave kriznih situacija u odnosima među nacijama, koje su se manifestirale u obliku nacionalizma, nalazimo obrađene i u obliku izvornih izvještaja²⁷⁵ i u obliku studija koje svojim teorijskim okvirom nastoje utemeljiti marksistički pristup tom fenomenu, a u isto vrijeme analizirati i aktualne društvene probleme.²⁷⁶

»Socijalna politika se može shvatiti u dva smisla: kao tehnička vještina i kao nauka.«²⁷⁷ Ni jednom od njih u našoj literaturi nije posvećena znatnija pažnja. U literaturi prevladavaju parcijalne brošure o socijalnoj zaštiti i socijalnom osiguranju — aspektima socijalne politike. Socijalnom su osiguranju posvećene i dvije cjelovitije studije,²⁷⁸ dok o socijalnoj politici, kao onoj posebnoj politici (uz, npr., zdravstvenu politiku, prosvjetnu, komunalnu, ekonomsku i druge posebne politike) koja ima svoje neposredne ciljeve i zadatke, upravljane ka brizi o čovjeku, govori zasebna studija M. Stupara.²⁷⁹ B. Šefer, postavljajući relaciju između socijalne politike i širih socijalnih ciljeva, govori o međuzavisnosti socijalne politike, te socijalnog i ekonomskog razvoja društva u cjelini.²⁸⁰

Kulturna politika i shvaćanja socijalističkog koncepta kulture predmet su nekoliko značajnih teorijskih rasprava.²⁸¹ Jedno je od osnovnih obilježja kulturne politike samoupravnog razvoja težnja ka nadilaženju shvaćanja i funkcioniranja kulture kao sektora, kao djelatnosti zatvorene u tradicionalne i nepokretne kulturne institucije. O demokratizaciji kulture, shvaćenoj kao njezino povezivanje s materijalnom proizvodnjom, kao i samoj ekonomskoj osnovi njezina razvoja²⁸² govori više manjih radova.²⁸³

»Društvo se i ne može drukčije definirati nego kao određena struktura. [...] Klasno-socijalna struktura 'određujuća' je osnovna struktura društva, koja najviše i najpotpunije razotkriva samo društvo i njegov razvitak, funkcioniranje i mijenjanje.«²⁸⁴ No, izučavanju toga problema u nas pristupilo se tek u šezdesetim godinama, paralelno s afirmacijom i prihvaćanjem sociologije. Pregled i kritički osvrt na različite poglede o klasno-socijalnoj strukturi jugoslavenskog društva nalazimo u radu S. Šuvara.²⁸⁵ O samom pojmovnom određenju socijalne strukture nalazimo zasebne oglede,²⁸⁶ no i svako daljnje cjelovito istraživanje problema klasno-socijalne strukture i određivanje radničke klase neizostavno na svoj način »dograđuje« i problematizira osnovne koncepte.²⁸⁷ »Socijalizam se definira kao prijelazno društvo upravo po tome što postupno prevladava i ukida sve društvene nejednakosti iz cijelog klasnog razdoblja ljudskog društva i što postiže oslobođenje rada od klasnih uvjeta njegove reprodukcije.«²⁸⁸ Iako je, dakle, pojava društvenih nejednakosti i manifestiranje njihovih posljedica jedan od neizbježnih epifenomena socijalističkog razvoja, u našoj literaturi taj bitni društveni problem nije adekvatno obrađivan. Možemo navesti tek nekoliko radova koji se bave problemima društvene nejednakosti²⁸⁹ i raznim nivoima problema koje takva nejednakost generira.²⁹⁰

Želimo li ovaj prikaz zaključiti pregledom radova koji su na teorijskoj razini usmjereni ka krčenju novih putova i osmišljavanju daljnjeg razvoja socijalističkih društvenih odnosa, morali bismo u njega uvrstiti i dio radova već citiranih u okviru različitih tematskih područja ovog pregleda. Osim toga, ovamo bi valjalo uvrstiti i one oglede, objavljene u našim časopisima, kojima unatoč sažetosti ne nedostaje prodornost vizije. No, zbog niza ograničenja, ovdje ćemo navesti samo neke od radova koje još nismo spomenuli u prethodnim odjeljcima.

Problematiku socijalističke revolucije, socijalističke demokracije, revolucionarnog subjekta, društvenog vlasništva i ostale marksističke teme razmatraju radovi²⁹¹ naših istaknutih teoretičara i društveno-političkih radnika, dok je socijalističkom humanizmu posvećeno nekoliko zasebnih studija.²⁹²

Zaključna napomena

Iluzorno bi bilo smatrati ovaj pregled zaokruženom cjelinom. Isto bi tako bilo gotovo iluzorno od njega zahtijevati da potpuno zadovolji nakanu svoga naslova, tj. da bude podjednako pregled *izvora i literature* za proučavanje tako dinamičnoga historijskog razdoblja kao što je razdoblje izgradnje socijalizma u Jugoslaviji. Razloge za to valja tražiti u tome što ni metodologija naše historijske znanosti ne rješava nedvosmisleno dihotomiju tih dvaju ključnih koncepata, i u tome što je brojnost, samo publiciranih izvora (u najtradicionalnijem metodološkom značenju toga pojma) za određena područja proučavanja tolika da bi njihovo navođenje za samo neke problemske cjeline uvelike remetilo ionako labilnu ravnotežu zastupljenih djela.

Drugi je problem ovog prikaza što je bilo gotovo nemoguće naći pravu proporciju između prikaza djela koja govore o društvenom razvoju SFRJ općenito, i onih koja bi se pobliže bavila samim društvenim razvojem SRH. Imajući na umu jednu od polaznih osnova ovog projekta, a to je da istraživanje povijesti socijalističke izgradnje u Hrvatskoj zahtijeva da se u svim temama i razdobljima

obradi povijest socijalističke izgradnje u Jugoslaviji, te da se utvrde određene specifičnosti razvoja Hrvatske i njen doprinos socijalističkom razvoju Jugoslavije, smatrali smo korisnijim da u ovoj, heurističkoj fazi istraživanja ne pre naglašavamo podjelu radova na one koji se bave društvenim razvojem SFRJ i SRH posebice.

Dobrim je dijelom razlog te odluke nedostatak cjelovitih, empirijski zasnovanih radova o SRH i to što čak ni malobrojni dosadašnji radovi nisu utemeljeni na historiografskoj metodologiji istraživanja. Stoga smo, već se unaprijed odričući evaluacije, prikazane radove samo tematski klasificirali.

Mada ovaj prikaz ne posjeduje strogost i egzaktnost pravog bibliografskog doprinosa, ipak nam se čini da je na temelju njega moguće zaključiti postojanje očite potrebe da se uočene praznine u znanstvenom prikazivanju društvenog razvoja SRH popune u budućem radu na ostvarivanju ovog projekta.

Bilješke

- ¹ Jelić, I., Organizacija znanstvenoistraživačkog rada na povijesti radničkog pokreta, KPJ, NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj, ČSP, I/1970, 251–253.
- ² Jelić, I., Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija u Hrvatskoj, velika tema i zadaća hrvatske historiografije, ČSP, II–III/1971, 9–14.
- ³ Petranović, B., O periodizaciji posleratnog razvitka Jugoslavije, Istorija radničkog pokreta, Zbornik radova II, Beograd 1965, 435–58.
- ⁴ Gross, M., Historijska znanost, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1976, 294.
- ⁵ Petranović, B., nav. dj., 436.
- ⁶ Petranović, B., nav. dj., 436.
- ⁷ Petranović, B., nav. dj., 438.
- ⁸ Prema Đurović, S., Prilog periodizaciji istorije socijalističke revolucije u Jugoslaviji u uslovima savremenih istoriografskih saznanja i tendencija, *Istorijski glasnik*, 1–2/1970, 159.
- ⁹ Pregled istorije SKJ, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd 1963.
- ¹⁰ Petranović, B., O nekim problemima obrade istorije FNRJ, JIČ, 1/1962, 72.
- ¹¹ Petranović, B., Osvrt na VII glavu Pregleda istorije SKJ, *Istorijski zapisi*, 2/1964, 337–339.
- ¹² Petranović, B., O periodizaciji posleratnog razvitka . . . , 452–455.
- ¹³ Petranović, B., nav. dj., 445–446.
- ¹⁴ Petranović, B., Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ (Prilog pitanju), Istorija radničkog pokreta, Zbornik radova 1, Beograd 1965, 357.
- ¹⁵ Pri uobličavanju studijskog projekta Instituta društvenih nauka 1958–1959. za historiju socijalističke Jugoslavije kao dijela općeg projekta »Istorija naroda Jugoslavije u XX veku«.
- ¹⁶ Petranović, B., O periodizaciji posleratnog razvitka . . . , 437.
- ¹⁷ Supek, R., Sociologija i historija, Treći program, proleće 1971, 336.
- ¹⁸ Bilandžić, D., Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije, cdd, Zagreb 1976.
- ¹⁹ Đurović, S., Mogućnosti jugoslovenske historiografije u rešavanju problema periodizacije socijalističke revolucije u Jugoslaviji u uslovima savremenih istoriografskih saznanja i koncepcija, Treći program, 2/1970.
- ²⁰ Đurović, S., Prilog periodizaciji istorije socijalističke revolucije u Jugoslaviji u uslovima savremenih istoriografskih saznanja i tendencija, *Istorijski glasnik*, 1–2/1970, 145–164.
- ²¹ Đurović, S., nav. dj., 160.
- ²² Đurović, S., nav. dj., 160.
- ²³ Đurović, S., nav. dj., 161.
- ²⁴ Vidi npr.: Savetovanje o metodologiji društvenih nauka (JIČ, 3/1965), Problemi jugoslovenske istorijske nauke (JIČ, 3 i 4/1964), Istoriofografija i njeni metodi (Treći program, 2/1970).
- ²⁵ Vidi: Čepo, Z., Sintetski radovi Dušana Bilandžića o povijesnom razvoju socijalističke Jugoslavije, ČSP, II/1975.
- ²⁶ Bilandžić, D., Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945–1969, IHRPH, Zagreb 1969.
- ²⁷ Bilandžić, D., Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije, cdd, Zagreb 1976.
- ²⁸ Bilandžić, D., Borba za samoupravni socijalizam . . . , 5–6.

- ²⁹ *Petranović, B.*, Istorijsko istraživanje savremenog jugoslovenskog društva (Mogućnosti istraživanja i njegov društveni smisao), Marks i savremenost, II, Beograd 1964, 295–301.
- ³⁰ *Petranović, B.*, Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ, 333–344.
- ³¹ *Petranović, B.*, nav. dj., 335.
- ³² *Petranović, B.*, O periodizaciji posleratnog razvitka . . . , 436.
- ³³ Vidi: *Gross, M.*, Historijska znanost, 218. »Pod terminom razvoj razumijemo cjelovit preobražaj stanja nekog sistema, tj. izmjenu u unutrašnjoj strukturi predmeta«, 220.
- ³⁴ *Petranović, B.*, Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ, 336.
- ³⁵ *Petranović, B.*, nav. dj., 336.
- ³⁶ *Petranović, B.*, nav. dj., 337.
- ³⁷ *Morača, P.*, O nekim problemima organizacije i metodologije u radu na istoriji jugoslovenskog radničkog pokreta i revolucije, JIČ, 3/1965, 77.
- ³⁸ *Đurđev, B.*, diskusija u: Problemi jugoslovenske istorijske nauke, JIČ, 3/1964, 60–61.
- ³⁹ *Hrabak, B.*, Korektnost u primeni tzv. tradicionalnog historijskog metoda i pitanje primene drugih, naročito kvantitativnih metoda u historijskim istraživanjima, JIČ, 3/1965, 57–60.
- ⁴⁰ *Marjanović, J.*, Teze za obradu nekoliko problema iz istraživačkog rada u oblasti novije istorije, JIČ, 3/1965, 71.
- ⁴¹ *Gross, M.*, diskusija u: Problemi jugoslovenske istorijske nauke, JIČ, 4/1964, »Mislim, naime, da svaki onaj koji je sudjelovao ili duboko doživljavao određene historijske događaje može o njima pisati publicističke radove i memoare, što je vrlo poželjno i potrebno – ali znanstvene radove samo u iznimnim slučajevima. Na svakog pisca historije izvrši pritisak suvremena atmosfera u kojoj živi i određuje subjektivne elemente njegova stava prema prošlosti«, 94–95.
- ⁴² *Marjanović, J.*, nav. dj., 73.
- ⁴³ *Gross, M.*, Historijska znanost, 236.
- ⁴⁴ Vidi: Treći program, proleće 1971, Istorija i druge nauke (*Čirković, S.*: Istorija i društvene nauke; *Vuksanović-Anić, D.*: Istorija i društvene nauke; *Vranicki, P.*: Filozofija i historija; *Supek, R.*: Sociologija i historija; *Danićević, J.*: Istorija i pravna istorija; *Petranović, B.*: Istorija i politička nauka; *Stanović, V.*: Politikologija i istorija; *Maksimović, I.*: Istorija, istorijski metod i ekonomske nauke; *Đurović, S.*: Istorija i ekonomske nauke; *Mitrović, A.*: Istorijska nauka i psihologija; *Bugarski, R.*: Lingvistika i istorija; *Pešikan, M.*: Toponomastička etimologija i istorijska ubifikacija; *Petković, S.*: Istorija i istorija umetnosti; *Kulišić, Š.*: Istorija i etnologija; *Srejšević, D.*: Arheologija i istorija; *Samarđžić, R.*: Istorija i prirodna sredina; *Vasović, M.*: Istorija i geografija).
- ⁴⁵ *Gross, M.*, Historijska znanost, 244.
- ⁴⁶ *Gross, M.*, nav. dj., 259.
- ⁴⁷ *Gross, M.*, nav. dj., 347.
- ⁴⁸ *Gross, M.*, nav. dj., 309.
- ⁴⁹ *Petranović, B.*, Istorijsko istraživanje savremenog jugoslovenskog društva . . . , 295.
- ⁵⁰ Vidi, npr., *Đurđev, B.*, Istorija i sociologija, Radovi ANU BiH, XVI, Sarajevo 1971, 5–12.
- ⁵¹ *Graovac, I.*, O proučavanju sudionika NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj 1941–1945, ČSP, II/1974, 9–18, daje iscrpan pregled gledišta historičara i sociologa o tom spornom graničnom sukobu.
- ⁵² *Hrabak, B.*, nav. dj., 65.
- ⁵³ *Petranović, B.*, Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ, 350, smatra da je te rezultate moguće tretirati kao »izvornu građu«. Slično vidi i *Hrabak, B.*, nav. dj., 59 i *Gross, M.*, nav. dj., 309.

- ⁵⁴ Kritika pozitivističkih tendencija u izučavanju najnovije historije postoji u već navedenim raspravama J. Marjanovića, P. Morače (JIC, 3/65), i diskusiji M. Britovška (JIC, 3/1964).
- ⁵⁵ Petranović, B., Rad na istoriji socijalističke revolucije i neki osnovni aspekti interdisciplinarne saradnje, JIC, 3/65, 79–80.
- ⁵⁶ Marjanović, J., nav. dj., 70–71.
- ⁵⁷ Hrabak, B., nav. dj., 60.
- ⁵⁸ Petranović, B., nav. dj., 81.
- ⁵⁹ Petranović, B., nav. dj., 81.
- ⁶⁰ Petranović, B., nav. dj., 81.
- ⁶¹ Gross, M., nav. dj., 244.
- ⁶² Gross, M., nav. dj., 243.
- ⁶³ Đurđev, B., Esej o istorijskim izvorima, »Godišnjak društva istoričara BiH«, XII, 1961, 25.
- ⁶⁴ Đurđev, B., nav. dj., 25, 26, 27.
- ⁶⁵ Hrabak, B., nav. dj., 45.
- ⁶⁶ Gross, M., nav. dj., 242.
- ⁶⁷ Marjanović, J., nav. dj., 67.
- ⁶⁸ Petranović, B., O primeni metoda analize sadržaja u savremenoj istoriji, *Prilozi za istoriju socijalizma*, Zbornik radova 7, ISI, Beograd 1970, 252–257.
- ⁶⁹ Gross, M., nav. dj., 250.
- ⁷⁰ Gross, M., nav. dj., 243.
- ⁷¹ Zwitter, F., K programu dela pri proučavanju sodobne zgodovine, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1–2, 1968–1969, 220.
- ⁷² Hrabak, B., nav. dj., 59.
- ⁷³ Hrabak, B., nav. dj., 62.
- ⁷⁴ Đurđev, B., Esej..., 27.
- ⁷⁵ Grafenauer, B., *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, Ljubljana 1960.
- ⁷⁶ Petranović, B., Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ, 348–356.
- ⁷⁷ Petranović, B., nav. dj., 352.
- ⁷⁸ Petranović, B., nav. dj., 352.
- ⁷⁹ Hrabak, B., Korektnost u primeni tzv. tradicionalnog istorijskog metoda, 38–39 i 62. Objavljavajući »specifičnost metodoloških zahvata u historijskim naukama« B. Hrabak navodi ove operacije »tzv. tradicionalnog historijskog metoda u popularnoj verziji«:
1. Prikupljanje historijske građe (heuristika), naročito s obzirom na prvi opći metodološki zahtjev da se analiza i zaključci o nekom znanstvenom pitanju donose na osnovi cjeline sačuvane građe o proučavanom predmetu.
  2. Analiza historijskog izvora (hermeneutika); kritika izvornog materijala i to s obzirom na utvrđivanje autentičnosti izvora (vanjska kritika izvora) uz analizu podataka iz samog izvora (unutrašnja kritika izvora).
  - 3–4. Kritička registracija i klasifikacija utvrđenih činjenica s obzirom na dosadašnje poznavanje materije kako bi se dobila »slika« cjeline određenog zbivanja.
  5. Rekonstrukcija zbivanja na osnovi činjenica po unutrašnjoj vezi njihovog sadržaja i utvrđivanje smisla i razumijevanja kauzalnosti.
- ⁸⁰ Petranović, B., Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ, 349.
- ⁸¹ Hrabak, B., nav. dj., 42.
- ⁸² Hrabak, B., nav. dj., 42, bilješka 13.
- ⁸³ Hrabak, B., nav. dj., 40.
- ⁸⁴ Petranović, B., nav. dj., 350.
- ⁸⁵ Hrabak, B., nav. dj., 43.

- ⁸⁶ *Petranović, B.*, Rad na istoriji socijalističke revolucije i neki osnovni aspekti interdisciplinarne saradnje, JIČ, 3/1965, 81.
- ⁸⁷ *Petranović, B.*, O primeni metoda analize sadržaja u savremenoj istoriji, *Prilozi za istoriju socijalizma*, Zbornik radova 7, ISI 1970, 252–257.
- ⁸⁸ *Petranović, B.*, Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ, 349.
- ⁸⁹ Pod procesom »podruštvljavanja« J. Marjanović (nav. dj., str. 68) razumijeva postojanje niza stručnih predradnika (bibliografa, dokumentatora, arhivista, bibliotekara) čiji su rezultati rada sadržani u finalnom produktu (monografiji, naučnoj studiji, ili raspravi).
- ⁹⁰ *Jelić, I.*, Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija u Hrvatskoj, ČSP, II–III/1971, 11.
- ⁹¹ *Morača, P.*, O nekim problemima organizacije i metodologije rada, JIČ, 3/1965, 75–76.
- ⁹² *Marjanović, J.*, nav. dj., 71.
- ⁹³ Usp. diskusije: Problemi jugoslovenske istorijske nauke, JIČ, 3 i 4/1964.
- ⁹⁴ *Bilandžić, D.*, borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji, 1945–1965, Predgovor, 5.
- ⁹⁵ *Marjanović, J.*, nav. dj., 71.
- ⁹⁶ *Petranović, B.*, Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ, 349.
- ⁹⁷ *Petranović, B.*, Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ, 364 (detaljnije, problemi dokumentacije vidi: *Petranović, B.*, O dokumentaciji za istoriju socijalističke Jugoslavije, IRP, Zbornik radova III, 1966, 345–378).
- ⁹⁸ Na njih se Petranović podrobno osvrće u 10 točaka, nav. dj., 366–368.
- ⁹⁹ *Morača, P.*, nav. dj., 76.
- ¹⁰⁰ *Morača, P.*, nav. dj., 76.
- ¹⁰¹ *Hrabak, B.*, nav. dj., 60.
- ¹⁰² *Hrabak, B.*, nav. dj., 60.
- ¹⁰³ *Marjanović, J.*, nav. dj., 69.
- ¹⁰⁴ »Zapostavljanje stručnog, dokumentarističkog sektora, nesređenost i nedostupnost arhiva i biblioteka i primitivizam, na koji često [...] nailazimo [...]«. *Morača, P.*, nav. dj., 76.
- ¹⁰⁵ *Morača, P.*, nav. dj., 76.
- ¹⁰⁶ *Petranović, B.*, Rad na istoriji socijalističke revolucije i neki osnovni aspekti interdisciplinarne saradnje, 80.
- ¹⁰⁷ *Petranović, B.*, nav. dj., 80.
- ¹⁰⁸ *Petranović, B.*, nav. dj., 393–394.
- ¹⁰⁹ *Petranović, B.*, Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ, 369. U daljnjem tekstu (str. 369–391) nalazimo prijedloge razrade devet specificiranih tema.
- ¹¹⁰ *Petranović, B.*, nav. dj., 351.
- ¹¹¹ *Vuksanović-Anić, D.*, Istoriografija i njeni metodi, *Prilozi za istoriju socijalizma*, Zbornik radova 7, ISI, Beograd, 548.
- ¹¹² *Gros, M.*, Historijska znanost, 346.
- ¹¹³ Tribina trećeg programa, Treći program, broj 32, 1977, str. 66–145.
- ¹¹⁴ *Petranović, B.*, Istorija i savremeno društvo, nav. dj., 69.
- ¹¹⁵ *Petranović, B.*, nav. dj., 90.
- ¹¹⁶ *Končar, R.*, Mogućnosti pristupa savremenoj prošlosti, nav. dj., 131.
- ¹¹⁷ *Petranović, B.*, Prošlost i sadašnjost, nav. dj., 145.

¹¹⁸ a) Dix années d'historiographie yougoslave 1945–1955, Comité national yougoslave des sciences historiques, Présenté sous la rédaction de Jorjo Tadić, Beograd 1955.

b) Historiographie yougoslave 1955–1965, Fédération des sociétés historiques de Yougoslavie, Rédacteur en chef Jorjo Tadić, Beograd 1965.

c) The Historiography of Yugoslavia, The Association of Yugoslav Historical Societies, Editor-in-Chief Dragoslav Janković, Beograd 1975.

¹¹⁹ Bibliografija Jugoslavije. Članci i književni prilozi u časopisima i novinama. – Beograd, Bibliografski institut FNRJ (Izlazi četiri puta godišnje od 1950. god.); Bibliografija Jugoslavije. Članci i prilozi u časopisima, novinama i zbirnim delima. Serija A. Društvene nauke. Bibliografski institut FNRJ (Izlazi od 1952. god. tromesečno a od 1954. jedanput mjesečno); Bibliografija Jugoslavije. Knjige, brošure i muzikalije. – Beograd, Bibliografski institut FNRJ (Izlazi od 1950. god. mjesečno, a od 1954. petnaestodnevno); Bibliografija jugoslovenskih bibliografija, 1945–1955. Savez društava bibliotekara FNRJ, – Beograd. Bibliografski institut 1958; Jugoslovenska retrospektivna bibliografska građa. Knjige, brošure i muzikalije 1945–1967. Glavni i odg. urednik J. Janičević, vol. I–XXI, Beograd 1969–1971; Bibliografija jugoslovenskih listova i časopisa. – Beograd 1950; Spisak časopisa i novina štampanih na teritoriji FNRJ. Beograd 1956. (od 1959. god. u: Bibliografija jugoslovenske periodike); Izdavačka delatnost u FNRJ. Knjige i brošure. Bibliografski mesečnik. – Beograd (Izlazio od januara 1947. do decembra 1949. god.); Jugoslovenska bibliografija. – Beograd, Izdanje Direkcije za informacije Vlade FNRJ (izlazi'la od 1945. do 1949. zaključno); Stefanović, R., Bibliografija Jugoslavije za 1964. i 1965. (IG 1965. broj 1, 1966. broj 1; Ivković M., Ćirković M., Bibliografija Jugoslavije za 1966–1970. (IG, 1966. broj 4, 1967. br. 3–4, 1971. br. 1, 1972. br. 2).

¹²⁰ Postoje republičke bibliografije za svaku socijalističku republiku zasebno, no mi ćemo citirati samo bibliografije koje se odnose na SRH.

Bibliografija knjiga tiskanih u Narodnoj Republici Hrvatskoj. – Zagreb. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Izlazi od 1945. nadalje); Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova u časopisima Narodne Republike Hrvatske. – Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Izlazi kao godišnjak od 1948. god. i obuhvaća period od 1945. god. pa nadalje).

¹²¹ Bibliografska anotacija dela empirijskog karaktera iz oblasti društvenih nauka. – Izrađeno za potrebe savjetovanja o metodološkim problemima empirijskih istraživanja. Urednik: Bosnić, S. – Beograd. Institut društvenih nauka. 1964; Kos, J., Retrospektivna bibliografija publikacija arhivskih ustanova i društava u Jugoslaviji 1945–1968. *Arhivist* br. 1, 1970, str. 58–80; Bibliografija jugoslovenske istoriografije, *VIG* od 1965. do 1973; Andrić, S., Bibliografija ekonomske literature (knj. 3 i 4), Zagreb 1966; Marković, Ž. D., Bibliografija sociologije rada 1950–1975, Beograd 1977, *Privredni pregled; Zaječar*nović, G., Opšta sociološka bibliografija. Izbor sociološke i srodne literature na srpsko-hrvatskom jeziku. Novi Sad, Centar za političke studije, 1971; Đorđević, V. i . . . , Demografska bibliografija radova iz demografije objavljenih 1945. do 1961. – Beograd, Institut društvenih nauka. Centar za demografska istraživanja, 1963; Politički sistemi socijalističkih zemalja. (Idejna skica) Bibliografija. (sv.) 1–4. – Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1963; Gecić, M.; Britovšek, M.; Hornjak, E.; Čavić, B., Građa za opštu bibliografsku dokumentaciju za izučavanje međunarodnog radničkog pokreta, tom I i II, Beograd 1965; Došen, S., Koegzistencija i nesvrstanost, Bibliografski prilog, *MRP* 1970, br. 1; Milinković, B., Bibliografija radova o jugoslovenskom selu i poljoprivredi (1964–1975), *ČSP*, I/1976; Mladi. Položaj, vaspitanje, aktivnosti . . . Bibliografska građa s anotacijama objavljena u Jugoslaviji u periodu 1950–1967. Beograd 1971; Društveni položaj žene. Jugoslovenska literatura 1945–1967. Uredili: Debeljković, M., Skendžić, N., Beograd 1968; Vesović, M., Jugoslovenska bibliografija knjiga o radničkom pokretu u 1967. godini. *ISI, Prilozi za istoriju socijalizma*, br. 6, Beograd 1969. (str. 567–586, poglavlje: Posleratni razvoj Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije); Aćimović, M. R., Bibliografska građa o radničkom samoupravljanju u Jugoslaviji i oblicima učesća proizvođača u upravljanju preduzećima u drugim ze-

mljama. Beograd, Institut društvenih nauka, 1966; Knjige i članci u stručnim časopisima na našem jeziku o samoupravljanju u Jugoslaviji od 1963. do 1967. godine, u: *Pusić, E.*, Samoupravljanje, Zagreb 1968. (str. 283–295).

¹²² Statistički godišnjak FNRJ (SFRJ), Savezni zavod za statistiku i evidenciju, Beograd 1954–1970.

¹²³ »Materijalni i društveni razvoj SFR Jugoslavije«, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1973.

¹²⁴ Petnaest godina samoupravljanja 1950–1965. Savezni zavod za statistiku, Beograd 1967.

¹²⁵ Samoupravljanje i društveno-ekonomski razvitak Jugoslavije. 1950–1970. Statistički podaci. Savezni zavod za statistiku, Beograd 1971.

¹²⁶ Jugoslavija trideset godina posle oslobođenja i pobeđe nad fašizmom 1945–1975. Savezni zavod za statistiku, Beograd 1975.

¹²⁷ Gradimo socijalizam. Pregled dvogodišnjih napora i uspjeha... Zagreb, 1949; Jugoslavija 1961–65. Beograd, bez god.; Nova Jugoslavija – Pregled državnopravnog razvitka, Zagreb 1954; Deset godina nove Jugoslavije, Beograd 1955; Pregled posleratnog razvitka Jugoslavije 1945–1965, Beograd 1966; 50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji, Beograd 1969; Jugoslavija u svetu. Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije 1941–1969, Beograd 1970; Dnevnik socijalizma, uredio: Stevo Ostojić, Zagreb 1965. Bratstvo i jedinstvo. Jugoslavija 1941–1969, grupa autora – urednik: Milosav Prelić, Beograd 1969; *Lazarević, A.*, Istaknuti graditelji socijalističke Jugoslavije, Beograd 1957; *Morača, P.*, Komunisti Jugoslavije, Beograd 1969; *Stuparić, D.*, Revolucionari i bez funkcija, Rijeka 1975.

¹²⁸ Informativni priručnik o Jugoslaviji. Opšti podaci o političkom, privrednom, kulturnom i prosvetnom životu u FNRJ. – Beograd, Direkcija za informacije Vlade FNRJ, 1948–1952; Jugoslovenski pregled. Informativno dokumentacioni priručnik o Jugoslaviji. Beograd, od 1957. do 1977; Jugoslavija danas. 1941–1961. Glavni urednik: Oto Bihalji-Merin – Beograd 1961.

¹²⁹ Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, Leksikografski zavod FNRJ, izd. 1955. (knjiga IV sadrži podatke o SRH).

¹³⁰ »Ko je ko u Jugoslaviji«, Beograd 1957, Beograd 1970.

¹³¹ Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1963.

¹³² *Petranović, B.*, Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ..., 362.

¹³³ *Petranović, B.*, 25 godina socijalističke Jugoslavije, Beograd 1968, 205–319; 30 godina socijalističke Jugoslavije, Beograd 1973, 175–313.

¹³⁴ *Petranović, B.*, i *Štrbac, Č.*, Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1–3, Beograd 1977.

¹³⁵ *Bilandžić, D.*, Kratak pregled razvitka društveno-ekonomskih odnosa u SFRJ 1945–1965, Beograd 1965. (brošura); Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945–1969, Zagreb 1969; Osnovne društvene promjene u Jugoslaviji i svijetu nakon drugog svjetskog rata 1945–1973, Zagreb 1973.

¹³⁶ *Bilandžić, D.*, Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945–1973, Beograd 1973; Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije, Zagreb 1976.

¹³⁷ *Tito, Josip Broz*, Izgradnja nove Jugoslavije, II–IV, Beograd 1948–1952; Borba za socijalističku demokratiju, V–VI, Beograd 1953–1955; Borba za mir i međunarodnu saradnju, VII–XVI, Beograd 1955–1962; Govori i članci (knjige I–XVI), Zagreb 1959–1962; Sabrana dela, Beograd 1947–1972.

¹³⁸ *Begović, V.*, Tito. Biografske beleške, Beograd 1972; *Dedić, V.*, Josip Broz Tito – prilozi za biografiju, Beograd 1953; *Sentić, M.*, Bibliografija knjiga i brošura u Jugoslaviji o Josipu Brozu Titu 1941–1972, ČSP, II/1972, 161–203.

¹³⁹ *Kardelj, E.*, Problemi naše socijalističke izgradnje, knj. I–IX, Beograd, 1946–1973; Borba KPJ za novu Jugoslaviju. Informativni referat na savetovanju komunističkih partija u Poljskoj. Beograd–Zagreb 1947; Deset godina narodne revolucije. Referat na

III kongresu Osvobodilne fronte 27. IV 1951. Beograd 1951. Bakarić, V., Aktuelne teme, Zagreb 1965; Aktuelni problemi sadašnje etape revolucije, Zagreb 1967; Trideset godina Komunističke partije Hrvatske, *Naše teme*, 11/1967; Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija, Zagreb 1974. Pijade, M., Izabrani govori i članci 1941–1947. Beograd 1948, Izabrani govori i članci 1948–1949, Beograd 1950; Pet godina narodne države, Beograd 28. novembra 1948. Vlahović, V., Šest godina postojanja Narodne države, Beograd 1949. Kidrič, B., Privredni problemi FNRJ, Beograd 1950; Sabrana dela. Članci i rasprave (knj. 2) 1944–1946, Beograd 1959. (knj. 3) 1946–1948, Beograd 1960; Ziberl, B., Članci i rasprave, Beograd 1948; Popović, M., Društveno-ekonomski sistem, Beograd 1964; Blažević, J., Aktualnosti revolucije, Zagreb 1973; Tražio sam crvenu nit, Zagreb 1976; Vukmanović, Svetozar-Tempo, Revolucija koja teče. Memoari. Beograd 1971.

¹⁴⁰ Pavlović, M., Neki problemi jugoslovenske posleratne ekonomske literature. *Prilozi za istoriju socijalizma*, br. 4, Beograd 1967, 403–423.

¹⁴¹ Usp. Pavlović, M., n. dj., 404–405.

¹⁴² Kidrič, B., Privredni problemi FNRJ, Beograd 1950; *Isti*: »Teze o ekonomici prelaznog perioda«, *Komunist*, br. 6, 1950; Kardelj, E., Problemi naše socijalističke izgradnje, knjige 1–4, Beograd 1960; knjiga 5, Beograd 1964; *Isti*, Problemi socijalističke politike na selu, Beograd 1959; *Isti*, Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja, Beograd 1958; Bakarić, V., O poljoprivredi i problemima sela, Beograd 1960; Todorović, M., Oslobođanje rada. O društveno-ekonomskom sistemu, Beograd 1965; Popović, M., Društveno-ekonomski sistem, Beograd 1964.

¹⁴³ Broz, J., Tito, O privredi 1945–1975, Beograd 1976; Kidrič, B., Marinko, M., Tomšič, V., O zadrugah, Ljubljana 1947; Kidrič, B., O karakteru naše privrede. O nekim principijelnim pitanjima naše privrede, Zagreb 1948, *Isti*, Karakter robnovčanin odnosa u FNRJ, Zagreb 1949; *Isti*, O vezanim cijenama, Sarajevo 1948; *Isti*, O novom finansijskom i planskom sistemu, Beograd 1951; Kardelj, E., Zemljoradničko zadrugarstvo u planskoj privredi, Beograd 1947; Kardelj, E., Todorović, M., Zadaci naše politike na selu. O razvitku i zadacima poljoprivrednog zadrugarstva, Zagreb 1949; Bakarić, V., Aktuelni problemi izgradnje našeg privrednog sistema, Zagreb 1963; Todorović, M., O razvitku i zadacima zemljoradničkog zadrugarstva, Zagreb 1949; *Isti*, O problemima zadrugarstva i odnosima na selu, Zagreb 1951; Vukmanović, S. Tempo, O razvitku i zadacima zemljoradničkog zadrugarstva, Zagreb 1949; *Isti*, Ekonomski problemi Jugoslavije, Beograd 1955; *Isti*, Privredni razvoj i socijalistička izgradnja (1948–1958), Beograd 1964; *Isti*, Problemi razvoja i unapređenje socijalističke poljoprivrede, Beograd 1967; Stambolić, P., Neka pitanja socijalističkog preobražaja naše poljoprivrede, Zagreb 1950; Pijade, M., Agrarna reforma, Zagreb 1945; *Isti*, O seljačkim radnim zadrugama, Beograd 1946; Cvetković, M., Neki podaci o razvitku industrije u Hrvatskoj, Zagreb 1949.

¹⁴⁴ Čobeljić, N., Politika i metodi privrednog razvoja Jugoslavije (1947–1959), Beograd 1959.

¹⁴⁵ Pavlović, M., n. dj., 405, 408, 409.

¹⁴⁶ Privreda FNRJ u periodu od 1947–1956, Beograd 1957.

¹⁴⁷ Vasić, V., Ekonomska politika Jugoslavije, Beograd 1964; Lovrenović, S., Ekonomska politika Jugoslavije, Sarajevo 1960; Počkar, G., Osnovi ekonomske politike SFRJ, Beograd 1963.

¹⁴⁸ Bičanić, R., Ekonomska politika Jugoslavije, I i II dio, Zagreb 1962.

¹⁴⁹ Samardžija, M., Privredni sistem Jugoslavije, I i II dio, Beograd 1965. i 1966.

¹⁵⁰ Ekonomika Jugoslavije, I i II dio, Zagreb 1964; Farkaš, V., Kubović, B., Sirotković, J., Stipetić, V., Štajner, R., Ekonomika Jugoslavije, Zagreb 1967.

¹⁵¹ Savremeni problemi jugoslovenske privrede, Zagreb 1965; Ekonomska politika FNRJ, Beograd 1957; Ekonomski problemi, Beograd 1957; Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije, Beograd 1965.

- ¹⁵² Pavlović, M., n. dj., 412.
- ¹⁵³ Pavlović, M., n. dj., 412–413.
- ¹⁵⁴ Petrović, V., Razvitak privrednog sistema FNRJ posmatran kroz pravne propise. I Period od početka Narodnooslobodilačke borbe do donošenja Ustava FNRJ, Beograd 1954.
II Period od proglašenja Ustava FNRJ do donošenja Zakona o petogodišnjem planu, Beograd 1955.
III Period od objavljivanja zakona o petogodišnjem planu do donošenja osnovnog Zakona o upravljanju, Beograd 1956.
IV Period od donošenja osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima do prelaska na novi privredni sistem. Beograd 1957.
V Novi privredni sistem (od kraja 1953. do kraja 1956. godine). Beograd 1958.
- ¹⁵⁵ Mirković, M., Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1962.
- ¹⁵⁶ Vukmanović, S. *Tempo*, Privredni razvoj i socijalistička izgradnja (1948–1958), Beograd 1964; Šefer, B., Ekonomska razvoj Jugoslavije i privredna reforma, Beograd 1969; Horvat, B., Privredni ciklusi u Jugoslaviji, Beograd 1969; Šefer, B., Privredni razvoj Jugoslavije sedamdesetih godina, Zagreb 1976; *Isti*, Privredni sistem SFRJ, Beograd 1977; Horvat, B., Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije. Problemi, teorije, ostvarenja, propusti, Beograd 1970; Samoupravni socijalistički ekonomski sistem, Zagreb 1971; Gorupić, D., Poduzeće i privredni sistem, Zagreb 1972; Rakić, V., Aktuelna pitanja razvoja ekonomskog sistema Jugoslavije, Beograd 1973, Privredni sistem i ustavna reforma, Zagreb 1973.
- ¹⁵⁷ Kongres radničkih saveta Jugoslavije, Beograd 1957.
- ¹⁵⁸ Iskustva, problemi i stavovi iz saopštenja radnih i drugih organizacija. Beograd 1970.
- ¹⁵⁹ Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije, Sarajevo 1971.
- ¹⁶⁰ Zbornik radova, 1960–1970. Povodom 20-godišnjice samoupravljanja u Jugoslaviji i Drugog kongresa samoupravljača Jugoslavije, Zagreb 1970.
- ¹⁶¹ Kovač, P., O razvitku organizacije upravljanja privredom FNRJ, Beograd 1951.
- ¹⁶² Mratović, V., Društveno upravljanje u privredi i društvenim službama, Zagreb 1958; Geršković, L., Društveno upravljanje u Jugoslaviji, Beograd 1959; Sirotković, J., Novi privredni sistem FNRJ, Osnova, organizacioni oblici i metode upravljanja, Zagreb 1954; Društveno upravljanje i samoupravljanje u Jugoslaviji, 1958, Beograd 1959; Jelen, O., Razvoj materijalne osnove radničkog samoupravljanja (od 1950–1960. godine), Zagreb 1962.
- ¹⁶³ Broz, J. Tito, O samoupravljanju, Beograd 1975; Bakarić, V., Ekonomska i politički aspekt samoupravljanja, Sarajevo 1975; Popović, M., Od etatizma ka samoupravljanju. Protivrednosti društveno-ekonomskih odnosa – osnov diferenciranja političkih snaga i djelovanja SKJ, Beograd 1970; Kardelj, E., Samoupravljanje i društvena svojina, Beograd 1973; *Isti*, Društveno-ekonomski odnosi u samoupravno-udruženom radu, Beograd 1974.
- ¹⁶⁴ Društveno upravljanje u Jugoslaviji, Beograd 1959; Društveno upravljanje u Jugoslaviji 1950–1960, Zagreb 1960; Zbornik radova o radničkom samoupravljanju, Beograd 1957; Radničko samoupravljanje, Razvoj i problemi 1950–1960, Beograd 1963.
- ¹⁶⁵ Pusić, E., Samoupravljanje, Zagreb 1968.
- ¹⁶⁶ Đorđević, J., Samoupravljanje u političkom sistemu samoupravne socijalističke demokratije, Beograd 1970; Pašić, N., Političko organizovanje samoupravnog društva, Beograd 1970; Bilandžić, D., Nova ekonomska struktura i njene implikacije na prirodu političkih odnosa, *Naše teme*, 8/1966; Vidaković, Z., Korak nazad i dva koraka napred, Rasprave o strategiji revolucije povodom iskustva druge decenije samoupravljanja, Beograd 1971.
- ¹⁶⁷ Teorija i praksa samoupravljanja u Jugoslaviji. Urednici: J. Đorđević, N. Pašić, S. Grozdanić i (dr.), Beograd 1972.

- ¹⁶⁸ Bilandžić, D., Samoupravljanje 1950–1974, Zagreb 1974, *Isti*, Kratak pregled razvoja samoupravljanja u Jugoslaviji, Split 1975; Bilandžić, D., Tonković, Š., Samoupravljanje 1950–1974, Zagreb 1974.
- ¹⁶⁹ Kardelj, E., Socijalističko samoupravljanje u našem ustavnom sistemu, Sarajevo 1975.
- ¹⁷⁰ Prva međunarodna konferencija o participaciji i samoupravljanju, vol. I, Zagreb 1972; Participation and Self-Management, vol. II–VI, Zagreb 1973.
- ¹⁷¹ Smisao i perspektive socijalizma, Zagreb 1965.
- ¹⁷² Kardelj, E., Radnička klasa, samoupravljanje i naučno-tehnički progres, Beograd 1969; Pečujlić, M., Budućnost koja je počela – naučno-tehnološka revolucija i samoupravljanje, Beograd 1969. Vidaković, Z., Radničko samoupravljanje u uslovima suvremenog naučnog i tehnološkog razvitka, *Naše teme*, 5/1969.
- ¹⁷³ Dantović, M., Preduzeće i njegov položaj u našoj privredi, Beograd 1962; Bilandžić, D., Problemi materijalne osnove samoupravljanja u radnim organizacijama, *Socijalizam*, 3/1964; Gorupić, D., Poduzeće i društveni plan razvoja 1966–1970, Zagreb 1968; *Isti*, Razvoj i problemi radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji, *Ekonomski pregled*, 1/1970; Andrijašević, J., Samoupravno dogovaranje i sporazumevanje, Beograd 1970; Kalodera, D., Organizaciono-upravljачka struktura i mehanizam koordinacije udruženog rada u privredi. Samoupravni sporazumi i društveni dogovori, Zagreb 1971; Pupavac, M., Organizacija udruženog rada. Koncept i razvoj, Zagreb 1972; Novak, M., Organizacija rada u socijalizmu, Zagreb 1974; Od udruženog rada do asocijacije slobodnih proizvođača, knj. I i II, Zagreb 1975; Knežević, N., Temeljni oblik organizacije udruženog rada, Zagreb 1975; Popović, M., Samoupravljanje u udruženom radu, Beograd 1976; O zakonu o udruženom radu, Zagreb 1976.
- ¹⁷⁴ Županov, J., Samoupravljanje i društvena moć, Zagreb 1969.
- ¹⁷⁵ Bilandžić, D., Samoupravljanje i stručno rukovođenje u preduzeću, *Socijalizam*, 7 i 8/1966; Organizacija i rukovođenje u samoupravljanju, Zagreb 1971; Kilibarda, K., Samoupravljanje i rukovođenje u organizacijama udruženog rada, Beograd 1972; Gorupić, D., Brekić, J., Direktor u samoupravnim odnosima, Zagreb 1967; Đorđević, J., Oglеди o birokratiji i birokratizmu, Beograd 1962; Đorđević, T., Birokratija i samoupravljanje, Beograd 1966; Albreht, R., Samoupravljanje i menadžerstvo, Beograd 1968; Pečujlić, M., Društvene grupe i politički život, Beograd 1969; Šta je liberalizam? Beograd 1973; Četković, V., Tehnokratska ideologija, Beograd 1973; Đorđević, J., Ideje i institucije, Beograd 1974; Bukvić, M., Shvatanja birokratije u jugoslovenskoj teoriji, *Gledišta*, 1/1974; Vidaković, Z., Pojam i suština tehnokratije, Subotica 1974; Perović, B. M., Birokratija i socijalizam, Beograd 1974.
- ¹⁷⁶ Sekulović, A., Uticaj samoupravljanja u radnoj organizaciji na samoupravni sistem u društveno-političkim zajednicama, Beograd 1972; Stamenković, D., Samoupravljanje kroz društveno-političke zajednice, Beograd 1976; Božić, D., Samoupravljanje u komuni, Zagreb 1974.
- ¹⁷⁷ Kardelj, E., Ekonomski i politički odnosi u samoupravnom socijalističkom društvu, Beograd 1971; Đorđević, J., O samoupravnom i odgovornom društvu, Beograd 1971; Razvoj socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa, Beograd 1973; Čalić, D., Marksizam i samoupravljanje, Zagreb 1974; *Isti*, Aktuelni problemi razvoja samoupravnog društva u SFRJ, Zagreb 1975; Osnovni problemi daljnjeg razvoja socijalističkog samoupravljanja, Zagreb 1975; Popović, M., Udruženi rad i neposredna demokratija, Sarajevo 1975; Švavar, S., Samoupravljanje i alternative, Zagreb 1976; Kardelj, E., Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, Beograd 1977.
- ¹⁷⁸ Cvjetičanin, V., Samoupravljanje kao suština diktature proletarijata, Split 1975; Supek, R., Participacija, radnička kontrola i samoupravljanje, Zagreb 1974.
- ¹⁷⁹ Čalić, D., Izgradnja industrije FNRJ, Zagreb 1963.
- ¹⁸⁰ Čobeljić, N., n. dj.
- ¹⁸¹ Filipović, M., Obnova naše industrije, Beograd 1946; Naša industrija i petogodišnji plan, Beograd 1947; Stanje naše industrije do perioda planske privrede, Beograd 1949.

- ¹⁸² Dobričić, M., Obnova željezničkog saobraćaja na području FNRJ 1945–1946, Rad, knj. 288, JAZU, Zagreb 1952.
- ¹⁸³ Kardelj, E., Todorović, M., Zadaci naše politike na selu. – O razvitku i zadacima poljoprivrednog zadrugarstva, Zagreb 1949; Klasna borba na selu i socijalistički položaj poljoprivrede, Zagreb 1949; Kardelj, E., Marković, M., Todorović, M., Begović, N., Socijalistički preobražaj naše poljoprivrede, Beograd 1949; Naša socijalistička politika na selu. (Zaključci IX plenuma SSRNJ), Beograd 1959; Vasić, V., Putevi razvitka socijalizma u poljoprivredi Jugoslavije, Beograd 1960.
- ¹⁸⁴ Zbirka zakona i propisa o agrarnoj reformi i kolonizaciji, Beograd 1945.
- ¹⁸⁵ Stipetić, V., Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945–1948, Rad, knj. 300, JAZU, Zagreb 1954.
- ¹⁸⁶ Zbornik materijala o zadrugarstvu FNRJ, Beograd 1948.
- ¹⁸⁷ Todorović, M., Za svestrani razvitak općih poljoprivrednih zadruga. Čalić, D., Neki problemi općih poljoprivrednih zadruga NRH. Veljković, Lj., Za pravilan odnos prema općim poljoprivrednim zadrugama. Zagreb 1950.
- ¹⁸⁸ Mirković, M., Ekonomika agrara FNRJ, Zagreb 1950; Isti, O nekim problemima unapređenja agrarne proizvodnje, Zagreb 1950; Gajić, R., Putevi razvitka naše poljoprivrede, Beograd 1953; Lovrenović, S., Poljoprivredni razvitak FNRJ, Beograd 1954.
- ¹⁸⁹ Stipetić, V., Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske, Zagreb 1959.
- ¹⁹⁰ Petranović, B., Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove, Beograd 1969.
- ¹⁹¹ Pavlović, M., n. dj., 415.
- ¹⁹² Usp. Pavlović, M., n. dj., 416.
- ¹⁹³ Sirotković, J., Problemi privrednog planiranja u Jugoslaviji, Zagreb 1961.
- ¹⁹⁴ Sirotković, J., Planiranje proširene reprodukcije u socijalizmu (Teoretske osnove i metod razrade plana), Zagreb 1951; Isti, Društveno planiranje u Jugoslaviji, Beograd 1958; Isti, Planiranje u uslovima društvenog samoupravljanja, Beograd 1959; Isti, Problemi privrednog planiranja u Jugoslaviji, Zagreb 1961; Isti, Privredni sistem i društveno planiranje Jugoslavije, Zagreb 1964; Isti, Planiranje narodne privrede u jugoslavenskom sistemu samoupravljanja, Zagreb 1966; Sirotković, J., Kubović, B., Šefer, B., Privredno planiranje u Jugoslaviji, Zagreb 1959.
- ¹⁹⁵ Jelić, B., Sistem planiranja u jugoslovenskoj privredi, Beograd 1962.
- ¹⁹⁶ Usp. Pavlović, M., n. dj., 418.
- ¹⁹⁷ Problemi regionalnog privrednog razvoja, Beograd 1962.
- ¹⁹⁸ Kubović, B., Regionalni aspekt privrednog razvoja Jugoslavije, Zagreb 1961.
- ¹⁹⁹ Macura, M., Ekonomski sastav stanovništva, Beograd 1953; Isti, Stanovništvo i radna snaga kao činioci privrednog razvoja Jugoslavije, Beograd 1958.
- ²⁰⁰ Šefer, B., Životni standard i privredni razvoj Jugoslavije, Zagreb 1965.
- ²⁰¹ Bajt, A., Produktivnost rada i društveno privredni uslovi njenog povećanja, Beograd 1960.
- ²⁰² Radunović, D., Problemi i faktori produktivnosti rada, Beograd 1963.
- ²⁰³ Čalić, D., Produktivnost rada i privredni razvoj SFRJ, Zagreb 1966; Nikolić, M., Nivo produktivnosti rada u industriji po republikama, Beograd 1970; Marković, B., Kretanje narodnog dohotka, zaposlenosti i produktivnosti rada u privredi Jugoslavije, 1947–1967, Beograd 1970.
- ²⁰⁴ Vinski, I., Nacionalno bogatstvo Jugoslavije, Zagreb 1958; Isti, Procjena nacionalnog bogatstva po područjima Jugoslavije, Zagreb 1959; Isti, Procjena rasta fiksnih fondova Jugoslavije od 1946. do 1960, Zagreb 1962; Isti, Društveni proizvod Jugoslavije i zemlja Zapada 1968–1985, Zagreb 1970; Isti, Regionalna podjela društvenog proizvoda Jugoslavije 1968–1985, Zagreb 1970.

²⁰⁵ Politička enciklopedija, Beograd 1975, 774.

²⁰⁶ *Šnuderl, M.*, Politički sistem Jugoslavije, Ljubljana 1956; *Jovanović, A.*, Društveno-političko uređenje FNRJ, Beograd 1958; *Vratuša, A.*, Socijalistička demokratija kao oblik političkog sistema prelaznog perioda, Beograd 1961; *Pašić, N.*, Politika i politička teorija, Beograd 1968; Karakter i funkcije federacije u procesu konstituisanja samoupravnog društva, Beograd 1968; *Đorđević, J.*, Federalizam, nacija, socijalizam, Beograd 1971; Političko organizovanje samoupravnog društva, Beograd 1974; *Pašić, N.*, Klase i politika, Beograd 1969; *Đorđević, J.*, Politički sistem. Prilog nauči o čoveku i samoupravljanju, Beograd 1973; Aktuelni problemi daljeg razvoja našeg političkog sistema, Beograd 1970; Reorganizacija Federacije i razvoj političkog sistema, Zagreb 1970; *Trbović, U.*, Politički sistem samoupravljanja, Zagreb 1974; *Strugar, V.*, Jugoslavija – federacija i republika, Beograd 1976.

²⁰⁷ Narodna skupština FNRJ i njen dosadašnji razvoj, APDN, januar i mart 1951; *Kardelj, E.*, Organizacija i metodi rada Savezne skupštine, Beograd 1964; *Isti*, Neka pitanja daljeg razvoja skupštinskog i političkog sistema, Beograd 1967; *Isti*, Neka pitanja skupštinskog i izbornog sistema, Beograd 1967; Skupštinski sistem u ustavnim promjenama, Zagreb 1972.

²⁰⁸ *Babić, M.*, *Desput, D.*, *Grbić, Č.*, Što je delegatski samoupravni sistem, Zagreb 1974; Delegat – priručnik za delegate, Zagreb 1974; *Popović, M.*, Delegatski sistem i samoupravljanje, Beograd 1974; *Lovrić, I.*, Delegatski sistem od ideje do ostvarenja, Sarajevo 1977; *Popović, M.*, Delegatski sistem, Beograd 1976; Projekt: Funkcioniranje i ostvarivanje delegatskog sistema, *Izveštaji*, br. 1–4, Zagreb 1977; Samoupravno interesno organiziranje, Zagreb 1978.

²⁰⁹ *Đorđević, J.*, Ustavno pravo FNRJ, Beograd 1947; *Isti*, Ustavno pravo, Beograd 1967; *Isti*, Ustavno pravo SFRJ, Beograd 1975; *Isti*, Elementi ustavnog prava Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Beograd 1951; *Isti*, Državno uređenje Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Beograd 1954; *Isti*, Političko i državno uređenje Jugoslavije, Beograd 1956; *Isti*, Ustavno pravo i politički sistem Jugoslavije, Beograd 1961; *Isti*, Novi Ustav i socijalistička demokratija, Niš 1963; *Isti*, Novi ustavni sistem, Beograd 1964.

²¹⁰ *Stefanović, J.*, Ustavno pravo Jugoslavije i komparativno pravo, knj. I–III, Zagreb 1965.

²¹¹ *Šnuderl, M.*, Ustavno pravo Federativne Ljudske Republike Jugoslavije, knj. I–II, Ljubljana 1956–1957, *Isti*, Ustav u svetu i kod nas, Beograd 1961.

²¹² *Kardelj, E.*, Glavne karakteristike Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Obrazloženje nacrtu Ustava, Zagreb 1945; *Isti*, Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Zagreb 1948; *Isti*, O osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ, Beograd 1953; *Geršković, L.*, Državna uprava Jugoslavije, Beograd 1956; Osnovni principi izgradnje državnog sistema kod nas, Beograd 1956; *Kardelj, E.*, *Popović, M.*, *Vlahović, V.*, *Stambolić, P.*, O ustavnom sistemu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Ljubljana 1963; *Kardelj, E.*, Nova Ustava socialistične Jugoslavije (u: Problemi naše socialistične graditve, Ljubljana 1964); *Jovanović, A.*, Društveno-političko uređenje i ustavni sistem SFRJ, Beograd 1963; *Kardelj, E.*, Osnovni uzroci i pravci ustavnih promena, Beograd 1973; *Geršković, L.*, Ustavne teme, Zagreb 1976.

²¹³ *Đorđević, J.*, Osnovni tipovi lokalne samouprave, Beograd 1957; *Isti*, Sistem lokalne samouprave u Jugoslaviji, Beograd 1957; *Josipović, D.*, Principi političko-teritorijalne podele u Jugoslaviji, Beograd 1963; *Pusić, E.*, Lokalna zajednica, Zagreb 1963.

²¹⁴ *Geršković, L.*, O izgradnji komuna, Beograd 1954; *Isti*, Komuna kao društveno-ekonomska zajednica i političko-teritorijalna jedinica, Beograd 1959; *Đorđević, J.*, Prilog pitanju komune, Beograd 1955; *Isti*, Opština u novom ustavnom sistemu, Beograd 1963; *Rajović, R.*, Komunalno uređenje u Jugoslaviji, Sistem i praksa, Beograd 1960; Opština u novom ustavnom sistemu, Beograd 1962; *Jovanović, A.*, Komunalno uređenje Jugoslavije, Beograd 1962; Mesne zajednice. Neka aktuelna pitanja dalje

izgradnje, Beograd 1964; Ustavna reforma komune, Zagreb 1971; *Tomac, Z.*, Mjesna zajednica u teoriji i praksi, Zagreb 1977.

²¹⁵ *Geršković, L.*, Historija narodne vlasti, Beograd 1957; *Isti*, Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Beograd 1948.

²¹⁶ *Simović, V.*, AVNOJ, Pravno-politička studija, Beograd 1958.

²¹⁷ *Petranović, B.*, Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove, Beograd 1969; *Isti*, Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ, Beograd 1964.

²¹⁸ *Pijade, M.*, Pet godina narodne države, Beograd 1949; *Vlabović, V.*, Šest godina postojanja narodne države. Pet godina narodne države, Beograd 1948.

²¹⁹ Narodna vlast i socijalistička demokratija 1943–1963. Urednici edicije: Moravec, E., Đurović, D., Vratuša, A., Beograd 1963.

²²⁰ *Ilić, B.*, *Čirković, V.*, Hronologija najvažnijih događaja društveno-političkog razvitka socijalističke Jugoslavije (1943–1968), *Prilozi za istoriju socijalizma*, broj 6, Beograd 1969, 503–537.

²²¹ *Čulinović, F.*, Pravosuđe u Jugoslaviji, Zagreb 1946; *Isti*, Neka pitanja izgradnje novog jugoslavenskog prava, Zagreb 1954.

²²² *Čulinović, F.*, Nova Jugoslavija. Pregled državnog razvitka, Zagreb 1954; *Isti*, Stvaranje nove jugoslavenske države, Zagreb 1959; *Isti*, Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja, Zagreb 1961; *Isti*, Dokumenti o Jugoslaviji (Historijat od osnutka zajedničke države do danas), Zagreb 1968; *Isti*, Državnopravni razvitak Jugoslavije, Osijek 1976.

²²³ *Čulinović, F.*, Razvitak narodne vlasti u Jugoslaviji, Zagreb 1946; *Isti*, Stvaranje nove jugoslavenske države, Zagreb 1959.

²²⁴ *Čulinović, F.*, Razvitak jugoslavenskog federalizma, Zagreb 1952.

²²⁵ *Janković, D.*, Istorija države i prava naroda Jugoslavije, Beograd 1957.

²²⁶ *Bilandžić, D.*, Društveno-političke organizacije u preduzeću i komuni, Beograd 1963; *Ilić, D.*, Društvene organizacije u socijalističkoj demokratiji, Beograd 1964; *Šaranović, Lj.*, Mesto i uloga društveno-političkih organizacija u našem društvu, Beograd 1965; *Kavran, D.*, Organizacija i metodi rada društveno-političkih organizacija, Beograd 1967; *Aleksić, R.*, Problemi društveno-političkog organizovanja u uslovima samoupravljanja, Beograd 1967.

²²⁷ *Đorđević, J.*, Politički sistem. Prilog nauci o čoveku i samoupravljanju, Beograd 1973, 392.

²²⁸ Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije, 21–28. jula. Stenografske beleške, Zagreb 1949; Šesti kongres Komunističke partije Jugoslavije, 2–7. novembra 1952. Stenografske beleške, Beograd 1953. Sedmi kongres SKJ, 22–26. aprila 1958. Ljubljana–Beograd 1958; Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1964; Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1969; Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1975.

²²⁹ Opširnu bibliografiju koja obuhvaća materijale s kongresa, zemaljskih konferencija i plenuma KPH (SKH) u razdoblju od 1948. do 1968. godine, tj. od II do VI kongresa, dao je *Z. Berger*, ČSP, I/1970, 277–291. Ti materijali sadrže kongresne, konferencijske i plenumske izvještaje, referate, diskusije, rezolucije, zaključke i dr., a objavljeni su u posebnim izdanjima (knjige i brošure) ili kao članci u štampi (časopisi i novine).

²³⁰ Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, 21–25. XI 1948, Zagreb 1949; Treći kongres Saveza komunista Hrvatske, 26–28. V 1954, Zagreb 1956; *Bakarić, Vladimir*, Aktuelni zadaci komunista u borbi za socijalizam. Zagreb 1954. (Referat V. Bakarića na III kongresu SKH); IV kongres Saveza komunista Hrvatske. Zagreb, 7–10. travnja 1959. Stenografske bilješke. Zagreb 1959; *Bakarić, Vladimir*, Unutrašnji razvoj i zadaci komunista. Referat na IV kongresu SKH 7. IV 1959. Zagreb 1959; Peti kongres Saveza komunista Hrvatske. Zagreb, 26–29. travnja 1965. Stenografske bilješke. Zagreb 1966,

sv. 1 i sv. 2; Šesti kongres Saveza komunista Hrvatske, Zagreb, 5-7. XII 1968. Stenografske bilješke. Beograd 1969, knj. 1 i knj. 2; Sedmi kongres Saveza komunista Hrvatske, Zagreb, 7-9. IV 1974. Stenografske bilješke. Zagreb 1974, knj. I i knj. II.

²³¹ Program i Statut Komunističke partije Jugoslavije usvojen na V kongresu Komunističke partije Jugoslavije 28. jula 1948, Beograd 1948; Program Saveza komunista Jugoslavije usvojen na VII kongresu Saveza komunista Jugoslavije. Statut Saveza komunista Jugoslavije usvojen na sedmom kongresu 26. aprila 1958. godine, Beograd 1962.

²³² *Ziberl, B.*, Borba za socijalizam u Jugoslaviji i V kongres KPJ. Komunistička partija Jugoslavije avangarda jugoslovenskih trudbenika, Zagreb 1948; *Marjanović, J.*, O šestom kongresu KPJ, Beograd 1952; *Marjanović, J.*, *Bosiljić, S.*, Kongresi naše partije, Beograd 1965; Zbornik materijala za proučavanje programa SKJ, sv. 2. Narodnooslobodilački rat. Problemi socijalističke izgradnje u Jugoslaviji, Beograd 1958; *Pašić, N.*, *Klićkovac, J.*, O odjeku Programa SKJ, Beograd 1959; *Priklmajer-Tomanović, Z.*, Kroz programe Komunističke partije Jugoslavije, Beograd 1959; *Vlahović, V.*, Program Saveza komunista Jugoslavije i »zaoštavanje« ideološke borbe, Beograd 1959.

²³³ *Marković, M.*, *Laća, J.*, Organizacioni razvitak Komunističke partije Jugoslavije (SKJ), Beograd 1960.

²³⁴ *Katić, D.*, Reorganizacija Saveza komunista Jugoslavije i revolucionarno jedinstvo, Beograd 1967; *Todorović, M.*, Preobražaj Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1968; *Dujčić, A.*, *Ezor, M.*, *Kalanj, R.*, (i dr.), Reforma Saveza komunista Hrvatske, Zagreb 1970.

²³⁵ *Sentić, M.*, *Sigelija, S.*, *Potočki, M.*, Kronologija SKJ 1919-1969, Zagreb 1970.

²³⁶ *Ristić, D.*, Listovi i časopisi Saveza komunista Jugoslavije 1945-1969, *Bibliotekar*, 3/1969, 423-426; *Haramina, M.*; Pedeset godina SKJ, Izbor literature, *Knjiga i čitaoci*, 3-4/1969, 1-27.

²³⁷ *Bosić, M.*, Izvori za izučavanje Saveza komunista Jugoslavije, *Prilozi za istoriju socijalizma*, broj 7, Beograd 1970.

²³⁸ Naš put. Pola veka revolucionarne borbe Saveza komunista Jugoslavije. 1919-1969. Beograd 1969.

²³⁹ Pregled istorije SKJ, Beograd 1963.

²⁴⁰ Materijal simpozija o »Pregledu istorije SKJ« i o problemima znanstvenoistraživačkog rada oko povijesti radničkog pokreta, revolucije i socijalističke izgradnje (12-14. XII 1963), *Putovi revolucije*, 3-4, Zagreb 1964.

²⁴¹ *Popov, N.*, Partija (SKJ), politička vlast i samoupravljanje, Beograd 1966; *Kilibarda, K.*, Samoupravljanje i Savez komunista, Beograd 1966; Nacrt teza o daljnjem razvoju i reorganizaciji Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1967; Komunisti i samoupravljanje. Prilozi s naučnog savjetovanja »SKJ u uvjetima društvenog samoupravljanja« u organizaciji FPN, Zagreb 1967; *Milosavljević, S.*, Savez komunista i samoupravljanje, Beograd 1967; Savez komunista u uslovima samoupravljanja. Zbornik tekstova, pripremio: *Nikolić, M.*, Beograd 1967; *Marjanović, J.*, Društvena uloga Saveza komunista u sistemu samoupravljanja, Beograd 1966; *Isti*, Savez komunista u samoupravljanju, Beograd 1968; *Smiljković, R.*, SKJ u procesu konstituiranja samoupravljanja, Beograd 1969; SKJ u uvjetima samoupravnog društva, Zagreb 1970; Komunisti i samoupravljanje, Zagreb 1969.

²⁴² *Marković, M.*, Rad i zadaci osnovnih partijskih organizacija na selu, Zagreb 1949; *Šušar, S.*, Društvene promjene i djelovanje komunista na selu, Zagreb 1968; *Brkić, Z.*, O političkom radu partijskih organizacija u novim uvjetima, Zagreb 1952; *Cazi, J.*, Komunistička partija Jugoslavije i sindikati, Beograd 1959; *Sejfula, K.*, Savez komunista Jugoslavije i nacionalne manjine, Beograd 1959; *Milosavljević, S.*, Politički sistem i Savez komunista, Beograd 1967; *Vidaković, Z.*, Promene u strukturi jugoslovenskog društva i Savez komunista, Beograd 1967; *Vlahović, V.*, Savez komunista i reforma univerziteta, Beograd 1969; *Petranović, B.*, Komunistička partija Jugoslavije kao faktor vlasti u oslobođenoj državi, Referat na skupu »Teorija i praksa SKJ«, Split 1969;

SKJ i razvoj društveno-ekonomskog sistema, *Gledište*, 10/1973; *Vukos, M.*, Kulturni razvitak i uloga Saveza komunista, Beograd 1964; Kulturna politika samoupravnog društva i SK Jugoslavije, Beograd 1968; *Muhić, F.*, SKJ i kulturno stvaralaštvo, Beograd 1975; Savez komunista Jugoslavije – osnovni idejno-politički subjekt socijalističkog preobražaja društva, Zagreb 1975; *Goati, V.*, Perspektive političke avangarde, Beograd 1972; Politika/Znanost/Privreda. Komunisti zagrebačkog sveučilišta, Zagreb 1974.

²⁴³ *Laća, I., Grujić, M.*, Društvena uloga Saveza komunista Jugoslavije. Tematski zbornik odabranih tekstova, Beograd 1960; *Radović, R.*, O društveno-političkoj ulozi Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1966; *Bilandžić, D.*, Naš društveni razvitak i uloga Saveza komunista, *Naše teme*, 1/1967.

²⁴⁴ *Vujanović, N.*, Savez komunista Jugoslavije i socijalistička demokratija, Beograd 1960; *Smailagić, N.*, Radnička demokratija i radnička partija, Zagreb 1970; *Kardelj, E.*, Savez komunista Jugoslavije u revolucionarnoj akciji, Novi Sad 1976.

²⁴⁵ Izjava Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije povodom rezolucije Informacionog biroa komunističkih partija o stanju u Komunističkoj partiji Jugoslavije, Beograd 1948; O neistinitim i nepravdnim optužbama protiv KPJ. Izabrani materijali, Beograd 1948; Pisma CK KPJ i pisma CK SKP(b), Beograd, 1948; O kontrarevolucionarnoj i klevetničkoj kampanji protiv socijalističke Jugoslavije, knj. 1–2, Beograd 1949–1950.

²⁴⁶ *Petranović, B., Štrbac, Č., Stojanović, S.*, Jugoslavija u međunarodnom radničkom pokretu, Beograd 1973.

²⁴⁷ *Štrbac, Č.*, Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja – Sukob KPJ i Informbiroa, Beograd 1975.

²⁴⁸ *Radonjić, R.*, Sukob KPJ sa Kominformom i društveni razvoj Jugoslavije (1948–1950), Zagreb 1976.

²⁴⁹ *Popović, K.*, Za pravilnu ocenu narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije, *Komunist*, god. III, broj 3, Zagreb 1949; *Maoduš, S.*, Naš narodnooslobodilački rat i informbirovske falsifikacije, I. G., broj 1–2, Beograd 1950.

²⁵⁰ *Vranicki, P.*, Historija marksizma, Zagreb 1961, 564.

²⁵¹ *Mujbegović, V.*, Internacionalizam Komunističke partije Jugoslavije, Beograd 1959; *Stojaković, M.*, Savremena Jugoslavija i socijalistički pokret u svetu, Beograd 1959; *Kardelj, E.*, Socijalizam i rat. Osvrt na kinesku kritiku politike koegzistencije, Beograd 1960; *Vučinić, G.*, Međunarodna saradnja i veze Saveza komunista, Beograd 1964; Savez komunista Jugoslavije u međunarodnom radničkom pokretu 1948–1968. Zbornik dokumenata, Beograd 1968.

²⁵² Program i statut Narodnog fronta Jugoslavije, Beograd 1945; Deklaracija i statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Beograd 1957; Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Beograd 1960.

²⁵³ *Kardelj, E.*, Politički položaj kod nas i u svetu i zadaci Narodnog fronta Jugoslavije, Beograd 1945; *Isti*, Problemi naše socijalističke izgradnje, Beograd 1948; *J. Broz Tito*, Izgradnja socijalizma i uloga i zadaci Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Beograd 1960; *Marjanović, J.*, Socijalistički savez – oblik prevazilaženja klasičnog partijsko-političkog organizovanja, Beograd 1965; Socijalistički savez, društvene organizacije i udruženja građana u političkom sistemu, Sarajevo 1972; *Vuković, I.*, Socijalistički savez radnog naroda u političkom sistemu SFRJ, Beograd 1975.

²⁵⁴ *Marjanović, J.*, Socijalistički savez u borbi za neposrednu demokratiju i samoupravljanje, Beograd 1965; *Rakić, M.*, Socijalistički savez i samoupravljanje, Beograd 1965; *Božić, D.*, Socijalistički savez – politička osnova samoupravljanja, Zagreb 1967; *Pašić, N.*, Klase i politika (glava IX), Beograd 1974.

²⁵⁵ *Mijušković, M.*, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, Beograd 1957; *Raičević, J.*, Novine u radu Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Beograd 1960; *Rajović, R.*, Od fronta slobode do Socijalističkog saveza, Beograd 1965.

- ²⁵⁶ Žena u Jugoslaviji – danas, Zagreb 1948; Žene Hrvatske u borbi i izgradnji socijalizma, Zagreb 1949; *Božinović, N.*, Žena u FNRJ, Beograd; *Cazi, N.*, Društveni položaj žene, Zagreb 1976.
- ²⁵⁷ Materijali o omladinskom pokretu FNRJ, Beograd 1948; *Cvetković, S.*, Razvoj omladinskog pokreta u Jugoslaviji, Beograd 1965; Omladinski pokret Jugoslavije 1919–1969, Beograd 1969; *Tripalo, M.*, Na tradicijama SKOJ-a, Zagreb 1953.
- ²⁵⁸ Narodna omladina Jugoslavije u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj izgradnji, Beograd 1959; *Cerović, G.*, Razvitak omladinskih organizacija u posleratnom periodu (1945–1958), Beograd 1959; Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1941–1948, Zagreb 1972.
- ²⁵⁹ Marksizam. Socijalizam. Omladina. Zagreb 1973; Omladina i revolucija, Split 1974.
- ²⁶⁰ *Đorđević, J.*, Politički sistem. Prilog nauci o čoveku i samoupravljanju. Beograd 1973, 813.
- ²⁶¹ Omladina u novoj Jugoslaviji, Beograd 1946; *Dugonjić, R.*, O narodnoj omladini, Beograd 1947; *Neoričić, M.*, O narodnoj omladini, Zagreb 1949; *Šaranović, Lj.*, Narodna omladina Jugoslavije, Beograd 1957; *Broz, J. Tito*, O omladini, Beograd 1974.
- ²⁶² *Bročić, M.*, Omladina i društvo, Beograd 1967; *Obradović, V.*, Rezultati novijih istraživanja omladine, Zagreb 1969; Omladina i socijalizam. Ostvarenja i mogućnosti, Zagreb 1971; Omladina i društvo, Beograd 1972; *Mirković-Lebl, D.*, Omladinske organizacije kao faktor formiranja društvenog profila mladih, Beograd 1972; Omladina u jugoslavenskom društvu, Beograd 1974; Stavovi i opredeljenja jugoslovenske omladine, Beograd 1974.
- ²⁶³ *Mandić, S.*, Omladina u borbi za kulturu, Beograd 1948; *Tripalo, M.*, Učešće narodne omladine u izvršenju petogodišnjeg plana u poljoprivredi, Zagreb 1948; *Jovanović, B.*, Omladinske radne akcije, Beograd 1949; Radne akcije narodne omladine Hrvatske, Zagreb 1969; Omladina domovini. Zbirka članaka i reportaža o naporima omladine i njenom udjelu u socijalističkoj izgradnji naše zemlje, Sarajevo 1951; *Bećin, A.*, Omladina i vaspitna uloga radnih akcija, Novi Sad 1960; *Kačarević, D.*, Karakter i vaspitni značaj radnih akcija omladine, Beograd 1960; 20 godina omladinskih radnih akcija, Beograd 1963; *Supek, R.*, Omladina na putu bratstva. Psiho-sociologija radne akcije, Beograd 1963.
- ²⁶⁴ Statut Narodne omladine Jugoslavije, Beograd 1948. Kongres SKOJ-a i NOJ, Beograd 1949; Programska načela i Statut SOJ, Beograd 1964; Statut Saveza socijalističke omladine Jugoslavije (Statut Saveza socijalističke omladine Hrvatske) Statutarna odluka organizacije SSOJ u JNA, Zagreb 1976.
- ²⁶⁵ *Đorđević, J.*, n. dj., 812.
- ²⁶⁶ Sindikat i borba radničke klase za samoupravljanje, Beograd 1968; *Velimirović, R. M.*, Učešće radnika u odlučivanju preduzećima, Beograd 1970; Sindikati i učešće radnika u upravljanju, Beograd 1972; *Ujević, M.*, Osnovni zadaci našeg sindikata u daljnjem razvoju socijalističkih samoupravnih odnosa, Zagreb 1972; *Petrović, D. Šane*, Radnička klasa, sindikat i samoupravljanje, Beograd 1974; *Baltić, M.*, Sindikat u samoupravnom udruživanju rada, Zagreb 1974.
- ²⁶⁷ *Salaj, Đ.*, Neposredni zadaci sindikata u privredi, Zagreb 1946; Delatnost Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd 1948; *Pavičević, M.*, Savez sindikata Jugoslavije, Beograd 1949; *Isti*, Međunarodna delatnost jugoslovenskih sindikata, Beograd 1950; *Belinić, M.*, Aktuelni zadaci sindikata u borbi za socijalizam, Zagreb 1954; *Cazi, J.*, Ključna pitanja aktuelne politike sindikata; *Stamenković, D.*, Zadaci sindikalnih organizacija u razvijanju ekonomskih i društvenih odnosa, Beograd 1961; *Miljanović, M.*, Čemu sindikati?, Beograd 1972.
- ²⁶⁸ *Vukmanović, S. Tempo*, Sindikati u novim uslovima, Beograd 1966; *Isti*, Sindikati i privredna reforma, Beograd 1966; *Šegota, N.*, Zadaci sindikata u uvjetima provođenja privredne i društvene reforme, Zagreb 1968.

- ²⁶⁰ Pavlović, V., Ustavne funkcije sindikata, Beograd 1974; Sindikati i politički sistem, Beograd 1974; Goati, V., Radnička klasa, Savez komunista, Sindikat, Beograd 1973.
- ²⁷⁰ Bogdanov, V., Historijska uloga društvenih klasa u rješavanju južnoslavenskog nacionalnog pitanja, Zagreb 1959.
- ²⁷¹ Čulinović, F., Nacionalno pitanje u jugoslavenskim zemljama, Historijat njegovog razvitka, Zagreb 1955; *Isti*, Tri etape nacionalnog pitanja u jugoslavenskim zemljama, Zagreb 1962.
- ²⁷² Nacionalni odnosi u teoriji i praksi, *Naše teme*, broj 8–9, Zagreb, 1965; Nikolić, M., Atlagić, D., O nacionalnom pitanju. Zbornik tekstova, Beograd 1967; Crvenkovski, K., Međunacionalni odnosi u samoupravnom društvu, Beograd 1967; Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu, *Naše teme*, Zagreb 1970. Miloradović, S., Nacionalno pitanje, Beograd 1970; Socijalizam i nacionalno pitanje, Zagreb 1970; Milosavljević, S., Socijalizam i suverenitet, Beograd 1971; Federalizam i nacionalno pitanje. Zbirka radova, Beograd 1971; Pašić, N., Nacionalno pitanje u suvremenoj epohi, Beograd 1973; Bilandžić, D., Međunacionalni odnosi u svijetu različitih društveno-političkih sistema, *Politička misao*, 1–2/1974; Kardelj, E., Nacija i međunarodni odnosi, Beograd 1975.
- ²⁷³ Stojković, Lj., Martić, M., Nacionalne manjine u Jugoslaviji, Beograd 1953; Bebler, A., Narodnostne manjine u Jugoslaviji, Ljubljana 1960; Jončić, K., Nacionalne manjine u Jugoslaviji, Beograd 1962.
- ²⁷⁴ Ziberl, B., O demokratizmu u rešavanju nacionalnog pitanja, Novi Sad 1945; Čolaković, R., Borba KPJ za rešenje nacionalnog pitanja, Beograd 1959; Kardelj, E., Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja, Beograd 1960; Jončić, K., Ustav SFRJ i međunacionalni odnosi, Beograd 1963; Atlagić, D., Nacija, nacionalno pitanje i odnosi među narodima Jugoslavije, Beograd 1964; Neki problemi međurepubličkih i međunacionalnih odnosa, Beograd 1966; Savez komunista u borbi za nacionalnu ravnopravnost, Beograd 1968; Ravnopravnost jezika i pisama naroda i narodnosti Jugoslavije, Beograd 1969; Švvar, S., Nacije i međunacionalni odnosi u socijalističkoj Jugoslaviji, Zagreb 1970; Nacionalni odnosi danas, Sarajevo 1971; Politika nacionalne ravnopravnosti, Beograd 1972.
- ²⁷⁵ Izveštaj o stanju u Savezu komunista Hrvatske u odnosu na prodor nacionalizma u njegove redove, Zagreb 1972; Aktivnost Saveza komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i šovinizma u SR Srbiji, Beograd 1972.
- ²⁷⁶ Perić, I., Ideje »masovnog pokreta« u Hrvatskoj, Zagreb 1974; Švvar, S., Nacionalno i nacionalističko, Split 1974; *Isti*, Lijevo i desno ili lijevo, Vrnjačka Banja 1975; Surčulija, Ž., Društvena anatomija nacionalizma, Beograd 1976.
- ²⁷⁷ Politička enciklopedija, Beograd 1975, 1010.
- ²⁷⁸ Pešić, R., Nastanak i razvitak socijalnog osiguranja u Jugoslaviji, Beograd 1957; Piškulić, K., Socijalno osiguranje – rezultat borbe radničke klase, Zagreb 1957.
- ²⁷⁹ Stupar, M., Socijalna politika, Beograd 1963.
- ²⁸⁰ Šefer, B., Socijalna politika i socijalni ciljevi u narednom periodu, Beograd 1973; *Isti*, Socijalna politika i socijalna strategija, Beograd 1974.
- ²⁸¹ Inđić, T., Kultura i kulturna politika, Beograd 1966; Vlahović, V., Revolucije i stvaralaštva, Beograd 1973; Švvar, S., O kontinuitetu kulturne politike našeg komunističkog pokreta, Zagreb 1975. (u zborniku: Kultura i umjetnost u NOB-i i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj); Majstorović, S., Kultura i demokratija, Beograd 1977.
- ²⁸² Kultura rada, Beograd 1972; Mićunović, V., Između kulture i rada, Beograd 1972; Radnička klasa i kultura, Beograd 1974; Hadžagić, M., Politika kulture i samoupravljanja, Sarajevo 1974; Kožul, F., Politička kultura samoupravljanja, Sarajevo 1975; Jakopović, I., Radnici. Kultura, Revolucija, Zagreb 1976; Zupančić, B., Radnici i kultura, Beograd 1976; Matvejević, P., Prema novom kulturnom stvaralaštvu, Zagreb 1977.
- ²⁸³ Delcon, A., Biljanović, O., Gardašević, M., Materijalni i društveni uslovi našeg kulturnog razvoja, Beograd 1963; Vučinić, D., Društveno-ekonomski odnosi u kulturi, Beograd 1966; Aktualni problemi razvoja društveno-ekonomskih odnosa i materijalne

osnove kulture, Zagreb 1967; *Trkulja, M.*, Dohodak kulture u slobodnoj razmjeni rada, Beograd 1975.

²⁸⁴ *Šuvar, S.*, Sociološki presjek jugoslavenskog društva, Zagreb, 1970, 9.

²⁸⁵ N. dj., 19–26.

²⁸⁶ *Milić, V.*, Jedan pojmovno-hipotetički okvir za proučavanje društvene strukture, *Sociologija*, 2/1960; *Popović, M.*, Jedan teorijsko-hipotetički okvir za proučavanje stratifikacione strukture socijalističkog društva, *Sociologija*, 1–2/1966; *Pečujlić, M.*, Teorijski okvir za proučavanje klasnih promjena u socijalizmu, *Sociologija*, 1–2/1966.

²⁸⁷ *Lukić, R.*, *Marković, Lj.*, Klasni sastav u socijalističkim zemljama, Beograd 1960; *Ilić, M.*, Socijalna struktura i pokretljivost radničke klase Jugoslavije, Beograd 1963; *Pečujlić, M.*, Promene u socijalnoj strukturi Jugoslavije, Beograd 1963; *Isti*, Klase i savremeno društvo, Beograd 1967; *Popović, M.*, Problemi društvene strukture, Beograd 1967; *Bolčić, S.*, O socijalnoj strukturi Jugoslavije, Beograd 1967; *Vidaković, Z.*, Promene u strukturi jugoslavenskog društva i Savez komunista, Beograd 1967; *Isti*, Društvena moć radničke klase, Beograd 1970; Promene klasne strukture savremenog jugoslovenskog društva, Beograd 1967; *Horvat, B.*, Oglad o jugoslavenskom društvu, Zagreb 1969; Radnička klasa u socijalizmu, Zagreb 1969; *Pulišelić, S.*, Savremene klase u preobražaju, Zagreb 1970; *Pašić, N.*, Klase i politika, Beograd 1974.

²⁸⁸ *Šuvar, S.*, Sociološki presjek jugoslavenskog društva, Zagreb 1970, 161.

²⁸⁹ Društvena nejednakost u socijalizmu, Beograd 1968; Društvene nejednakosti u socijalizmu, Beograd 1971; *Uskoković, Đ.*, Sociologija i društvena nejednakost, Beograd 1973; *Vrcan, S.*, Društvene nejednakosti i moderno društvo, Zagreb 1974.

²⁹⁰ *Lukić, R. D.*, Društveno raslojavanje kao uzrok društvenih sukoba u Jugoslaviji, *Sociologija*, 13/1971; *Popović, M. V.*, Heterogenost društvenih sistema i sadašnja kriza jugoslavenskog društva, *Sociologija*, 13/1971; *Supek, R.*, Humanistička inteligencija i politika, Zagreb 1971; *Kuvačić, I.*, Sukobi, Zagreb 1972.

²⁹¹ Karakteristike socijalističke revolucije u Jugoslaviji, Beograd 1961; *Đorđević, J.*, Socijalizam i demokratija, Beograd 1962; Marks i savremenost, II deo, Beograd 1964; *Dragičević, A.*, Teorija i praksa socijalizma, Zagreb 1966; *Isti*, Reforma i revolucija, Zagreb 1968; *Mikecin, V.*, Socijalizam i revolucionarni subjekt, Zagreb 1970; *Hadži-Vasilev, M.*, Velika istorijska prekretnica, Beograd 1971; *Vranicki, P.*, Marksističke teme, Zagreb 1973; *Kardelj, E.*, Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi, Beograd 1972; *Isti*, Za demokratiju u socijalizmu, a ne protiv socijalizma, Beograd 1974; *Vlahović, V.*, Svijest i stvarni život, Sarajevo 1975; *Bilić, J.*, Revolucija i politika, Zagreb 1975.

²⁹² Humanizam i socijalizam, Zagreb 1963; Etičko-humanistički problemi socijalizma, Beograd 1964; *Stojanović, S.*, Između ideala i stvarnosti, Beograd 1969; *Tanović, A.*, Etika i politika, Sarajevo 1973.